भागवद्गीता

(००८)

फो. ४५

भगवतिगीताकी१टीका॥

श्रीमद्रामानुजायनमः॥ ॥श्रीगोपालकृष्णायनमः॥ ॐ अस्यश्रीभगवद्गीतामालामं
त्रस्य॥भगवान्वेदव्यासऋषिः॥अनुष्टुप्छंदः॥श्रीकृष्णःपरमात्मादेवता॥अशोच्यान
न्वशोचस्त्वंप्रज्ञावादांश्चभाषसइतिबीजं॥सर्वधर्मान्परित्यज्यमामेकंशरणंव्रजेतिश
क्तिः॥अहंत्वासर्वपापेभ्योमोक्षयिष्यामिमाशुच॥इतिकीलकं॥नैनंछिंदंतिशस्त्राणि
नैनंदहतिपावकइत्यंगुष्ठाभ्यांनमः॥नचैनंक्लेद्योऽशोष्यएवचेतिमध्यमाभ्यांनमः॥
नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोऽयंसनातनइत्यनामिकाभ्यांनमः॥पश्यमेपार्थरूपाणिश
तशोऽथसहस्रशइतिकनिष्ठिकाभ्यांनमः॥नानाविधानिदिव्यानिनानावर्णाकृतीनिचे
तिकरतलकरपृष्ठाभ्यांनमः॥इतिनिश्चेतिकरतलकरपृष्ठाभ्यांनमः॥इतिकरन्यासः॥ ॥गीम:॥
अथहृदयादिन्यासः नैनंछिंदंतिशस्त्राणिनैनंदहतिपावकइतिहृदयायनमः॥नचै॰ ॥१॥

नं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुत इति शिरसे स्वाहा ॥ अच्छेद्योऽयमदाह्योयमक्लेद्योः
शोष्य एव चेति शिखायै वषट् ॥ नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातन इति कवचाय
हुं ॥ पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोथ सहस्रश इति नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ नानाविधानि दि
व्यानि नानावर्णाकृतीनि चेत्यस्त्राय फट् ॥ श्रीकृष्णप्रीत्यर्थे पाठे विनियोगः ॥ ॐ पार्थाय
प्रतिबोधितां भगवता नारायणेन स्वयं व्यासेन ग्रथितां पुराणमुनिना मध्ये महाभारते
अद्वैतामृतवर्षिणीं भगवतीमष्टादशाध्यायिनीमंब ॥ त्वामनुसंदधामि भगवद्गीते भ
वद्वेषिणीम् ॥ १ ॥ नमोऽस्तु ते व्यास विशालबुद्धे फुल्लारविंदायतपत्रनेत्र ॥ येन त्वया भार
ततैलपूर्णः प्रज्वालितो ज्ञानमयः प्रदीपः ॥ २ ॥ प्रपन्नपारिजातायतोत्रवेत्रैकपाणये ॥ ज्ञा
नमुद्राय कृष्णाय गीतामृतदुहे नमः ॥ ३ ॥ सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनंदनः ॥ पार्थो

वत्सः सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ॥४॥ वसुदेवसुतं देवं कंसचाणूरमर्दनं ॥ देवकीपर
मानंदं कृष्णं वंदे जगद्गुरुम् ॥५॥ भीष्मद्रोणतटा जयद्रथजला गांधारनीलोत्पला शल्यग्रा
हवती कृपेण वहनी कर्णेन वेलाकुला ॥ अश्वत्थामविकर्णघोरमकरा दुर्योधनावर्ति
नी सोत्तीर्णा खलु पांडवै रणनदी कैवर्तकः केशवः ॥६॥ पाराशर्यवचःसरोजममलं गीता
र्थगंधोत्कटं नानाख्यानककेसरं हरिकथासंबोधनाबोधितम् ॥ लोके सज्जनषट्पदै
रहरहः पेपीयमानं मुदा भूयाद्भारतपंकजं कलिमलप्रध्वंसि नः श्रेयसे ॥७॥ मूकं करोति
वाचालं पंगुं लंघयते गिरिम् ॥ यत्कृपा तमहं वंदे परमानंदमाधवम् ॥८॥ यं ब्रह्मावरु
णेंद्ररुद्रमरुतः स्तुन्वंति दिव्यैः स्तवैर्वेदैः सांगपदक्रमोपनिषदैर्गायंति यं सामगाः ॥ ध्या
नावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यंति यं योगिनो यस्यांतं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै

नमः॥ ९ ॥इतिध्यानम्॥धृतराष्ट्रउवाच॥धर्मक्षेत्रेकुरुक्षेत्रेसमवेतायुयुत्सवः॥मामका
ःपांडवाश्चैवकिमकुर्वतसंजय॥ १ ॥संजयउवाच॥दृष्ट्वातुपांडवानीकंव्यूढंदुर्योधनस्त
दा॥आचार्यमुपसंगम्यराजावचनमब्रवीत्॥ २ ॥पश्यैतांपांडुपुत्राणामाचार्यमहतींचमू
म्॥व्यूढांद्रुपदपुत्रेणतवशिष्येणधीमता॥ ३ ॥अत्रशूरामहेष्वासाभीमार्जुनसमायुधि
॥युयुधानोविराटश्चद्रुपदश्चमहारथः॥ ४ ॥धृष्टकेतुश्चेकितानःकाशिराजश्चवीर्यवान्
पुरुजित्कुंतिभोजश्चशैब्यश्चनरपुंगवः॥ ५ ॥युधामन्युश्चविक्रांतउत्तमोजाश्चवीर्यवान्
॥सौभद्रोद्रोपदेयाश्चसर्वएवमहारथाः॥ ६ ॥अस्माकंतुविशिष्टायेतान्निबोधद्विजोत्तम
॥नायकाममसैन्यस्यसंज्ञार्थंतान्ब्रवीमिते॥ ७ ॥भवान्भीष्मश्चकर्णश्चकृपश्चसमितिं
जयः॥अश्वत्थामाविकर्णश्चसोमदत्तिस्तथैवच॥ ८ ॥अन्येचबहवःशूरामदर्थेत्यक्तजी-

विताः॥ नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः॥ ९॥ अपर्याप्तं तदस्माकं वलं भीष्मा
भिरक्षितम्॥ पर्याप्तं त्विदमेतेषां वलं भीमाभिरक्षितम्॥ १०॥ अयनेषु च सर्वेषु य
थाभागमवस्थिताः॥ भीष्ममेवाभिरक्षंतु भवंतः सर्व एव हि॥ ११॥ तस्य संजनय
न्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः॥ सिंहनादं विनद्योच्चैः शंखं दध्मौ प्रतापवान्॥ १२॥ त
तः शंखाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः॥ सहसैवाभ्यहन्यंत स शब्दस्तुमुलोऽभ
वत्॥ १३॥ ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यंदने स्थितौ॥ माधवः पांडवश्चैव दिव्यौ शं
खौ प्रदध्मतुः॥ १४॥ पांचजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनंजयः॥ पौंड्रं दध्मौ महाशंखं
भीमकर्मा वृकोदरः॥ १५॥ अनंतविजयं राजा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः॥ नकुलः स
हदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ॥ १६॥ काश्यश्च परमेष्वासः शिखंडी च महारथः॥ धृ

ष्टद्युम्नोविराटश्चसात्यकिश्चापराजितः॥१७॥द्रुपदोद्रौपदेयाश्चसर्वशःपृ-
थिवीपते॥सौभद्रश्चमहाबाहुःशंखान्दध्मुःपृथक्पृथक्॥१८॥सघोषो
धार्त्तराष्ट्राणांहृदयानिव्यदारयत्॥नभश्चपृथिवींचैवतुमुलोव्यनुनाद
यन्॥१९॥अथव्यवस्थितान्दृष्ट्वाधार्त्तराष्ट्रान्कपिध्वजः॥प्रवृत्तेशस्त्रसं
पातेधनुरुद्यम्यपांडवः॥२०॥हृषीकेशंतदावाक्यमिदमाहमहीपते॥ ॥अ
र्जुनउवाच॥ ॥सेनयोरुभयोर्मध्येरथंस्थापयमेऽच्युत॥२१॥यावदेतान्नि
रीक्षेऽहंयोद्धुकामानवस्थितान्॥कैर्मयासहयोद्धव्यमस्मिन्रणसमुद्यमे
॥२२॥योत्स्यमानानवेक्षेऽहंयएतेऽत्रसमागताः॥धार्त्तराष्ट्रस्यदुर्बुद्धेर्युद्धेप्रियचि-
कीर्षवः॥२३॥ ॥संजयउवाच॥एवमुक्तोहृषीकेशोगुडाकेशेनभार-

॥भ॰गी॰॥ ॥४॥

त॥ सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम्॥२४॥ भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां
च महीक्षिताम्॥ उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति॥२५॥ तत्रापश्यत्स्थितान्
पार्थः पितृनथ पितामहान्॥ आचार्यान्मातुलान्भ्रातॄन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा॥२६
श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि॥ तान्समीक्ष्य स कौंतेयः सर्वान्बंधूनवस्थितान्॥
२७॥ कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमजनंकृत्स॥ अर्जुन उवाच॥ दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयु
त्सुं समुपस्थितं॥२८॥ सीदंति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति॥ वेपथुश्च शरीरे मे रोमह
र्षश्च जायते॥२९॥ गांडीवं स्रंसते हस्तात्त्वक्चैव परिदह्यते॥ न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रम
तीव च मे मनः॥३०॥ निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव॥ न च श्रेयोनुप ॥राम॥ ॥४॥
श्यामि हत्वा स्वजनमाहवे॥३१॥ न कांक्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च॥

किन्नो राज्येन गोविंद किं भोगैर्जीवितेन वा ॥३२॥ येषामर्थे कांक्षितं नो राज्यं भोगा
सुखानि च ॥ त इमेवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥३३॥ आचार्याः पितरः पुत्रा
स्तथैव च पितामहाः ॥ मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः संबंधिनस्तथा ॥३४॥ एतान्न
हंतुमिच्छामि घ्नतोपि मधुसूदन ॥ अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥३५
॥ निहत्य धार्त्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ॥ पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानात
तायिनः ॥३६॥ तस्मान्नार्हा वयं हंतुं धार्त्तराष्ट्रान्स्वबांधवान् ॥ स्वजनं हि कथं हत्वा
सुखिनः स्याम माधव ॥३७॥ यद्यप्येते न पश्यंति लोभोपहतचेतसः ॥ कुलक्षयकृ
तं दोषं मित्रद्रोहे च पातकं ॥३८॥ कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्त्तितुं ॥ कु
लक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥३९॥ कुलक्षये प्रणश्यंति कुलधर्माः स

नाननाः ॥ धर्म्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्म्मोभिभवत्युत ॥ ४० ॥ अधर्माभिभवात्कृष्ण प्र
दुष्यंति कुलस्त्रियः ॥ स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसंकरः ॥ ४१ ॥ संकरो नरकायैव
कुलघ्नानां कुलस्य च ॥ पतंति पितरो ह्येषां लुप्तपिंडोदकक्रियाः ॥ ४२ ॥ दोषैरेतैः कु
लघ्नानां वर्णसंकरकारकैः ॥ उत्साद्यंते जातिधर्म्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥ ४३ ॥ उत्स
न्नकुलधर्म्माणां मनुष्याणां जनार्दन ॥ नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४४ ॥
अहो बत महत्पापं कर्त्तुं व्यवसिता वयं ॥ यद्राज्यसुखलोभेन हंतुं स्वजनमुद्यताः ॥ ४५
॥ यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ॥ धार्त्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥
४६ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्त्वार्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ॥ विसृज्य सशरं चापं
शोकसंविग्नमानसः ॥ ४७ ॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां यो

गशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अर्जुनविषादोनाम प्रथमोध्यायः १ ॥ ॥ संजयउवाच
॥ तंतथाकृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणं विषीदंतमिदंवाक्यमुवाचमधुसूदनः ॥
॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कुतस्त्वाकश्मलमिदंविषमेसमुपस्थितं ॥ अनार्यजुष्टमस्वर्ग्य
मकीर्त्तिकरमर्जुन ॥ २ ॥ क्लैब्यंमास्मगमःपार्थनैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ क्षुद्रंहृदयदौर्बल्यं
त्यक्त्वोत्तिष्ठपरंतप ॥ ३ ॥ अर्जुनउवाच ॥ कथंभीष्ममहंसंख्येद्रोणंचमधुसूदन ॥ इषु
भिःप्रतियोत्स्यामिपूजार्हावरिसूदन ॥ ४ ॥ गुरूनहत्वाहिमहानुभावान्श्रेयोभोक्तुं
भैक्ष्यमपीहलोके ॥ हत्वार्थकामांस्तुगुरूनिहैवभुंजीयभोगान्रुधिरप्रदिग्धान् ॥
॥ ५ ॥ नचैतद्विद्मःकतरन्नोगरीयोयद्वाजयेमयदिवानोजयेयुः ॥ यानेवहत्वानजिजी
विषामस्तेवस्थिताःप्रमुखेधार्त्तराष्ट्राः ॥ ६ ॥ कार्पण्यदोषोपहतस्वभावःपृच्छामित्वांध

॥भ॰गी॥ र्मसंमूढचेताः॥ यछ्रेयःस्यान्निश्चितंब्रूहितन्मे शिष्यस्तेहंशाधिमांत्वांप्रपन्नं॥७॥न
॥५॥ हिप्रपश्यामिममापनुद्याद्यछोकमुछोषणमिंद्रियाणां॥ अवाप्यभूमावसपत्नमृद्धं
राज्यंसुराणामपिचाधिपत्यं॥८॥ श्रीभगवानुवाच॥ एवमुक्त्वाहृषीकेशंगुडाकेशःपरंत
प॥ नयोत्स्यइतिगोविंदमुक्त्वातूष्णींबभूवह॥९॥ तमुवाचहृषीकेशःप्रहसन्निवभार
त॥ सेनयोरुभयोर्मध्येविषीदंतमिदंवचः॥१०॥ श्रीभगवानुवाच॥ अशोच्यानन्वशो
चस्त्वंप्रज्ञावादांश्चभाषसे॥ गतासूनगतासूंश्चनानुशोचंतिपंडिताः॥११॥ नत्वेवाहंजा
तुनासंनत्वंनेमेजनाधिपाः॥ नचैवनभविष्यामःसर्वेवयमतःपरं॥१२॥ देहिनोस्मिन्य
थादेहेकौमारंयौवनंजरा॥ तथादेहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्रनमुह्यति॥१३॥ मात्रास्पर्शास्तुकौं ॥राम॰॥
तेयशीतोष्णसुखदुःखदाः॥ आगमापायिनोनित्यास्तांस्तितिक्षस्वभारत॥१४॥ यंहि ॥५॥

नव्यथयंत्येतेपुरुषंपुरुषर्षभ॥ समदुःखसुखंधीरंसोमृतत्वायकल्पते॥१५॥नासतो
विद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः॥उभयोरपिदृष्टोंतस्त्वनयोस्तत्वदर्शिभिः॥१६॥
अविनाशितुतद्विद्धियेनसर्वमिदंततं॥विनाशमव्ययस्यास्यनकश्चित्कर्त्तुमर्हसि
॥१७॥अंतवंतइमेदेहानित्यस्योक्ताःशरीरिणः॥अनाशिनोप्रमेयस्यतस्माद्युध्यस्वभा
रत॥१८॥यएनंवेत्तिहंतारंयश्चैनंमन्यतेहतं॥उभौतौनविजानीतोनायंहंतिनहन्य
ते॥१९॥नजायतेम्रियतेवाकदाचिन्नायंभूत्वाभवितावानभूयः॥अजोनित्यःशा
श्वतोयंपुराणोनहन्यतेहन्यमानेशरीरे॥२०॥ ॥वेदाविनाशिनंनित्यंयएन
मजमव्ययं॥कथंसपुरुषःपार्थकंघातयतिहंतिकं॥२१॥वासांसिजीर्णानियथावि
हायनवानिगृह्णातिनरोपराणि॥तथाशरीराणिविहायजीर्णान्यन्यानिसंयातिन

वानि देही ॥२२॥ नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ॥ न चैनं क्लेदयंत्यापो न शो
षयति मारुतः ॥२३॥ अच्छेद्योयमदाह्योयमक्लेद्योशोष्य एव च ॥ नित्यः सर्वगतः स्थाणु
रचलोयं सनातनः ॥२४॥ अव्यक्तोयमचिंत्योयमविकार्योयमुच्यते ॥ तस्मादेवं विदित्वै
नं नानुशोचितुमर्हसि ॥२५॥ अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतं ॥ तथापि त्वं महा
बाहो नैवं शोचितुमर्हसि ॥२६॥ जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ॥ तस्मादप
रिहार्येर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥२७॥ अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ॥ अव्य
क्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥२८॥ आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदति
तथैव चान्यः ॥ आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥ देही नित्य
मवध्योयं देहे सर्वस्य भारत ॥ तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥३०॥ स्वध

र्ममपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि ॥ धर्म्याद्धि युद्धाछ्रेयोन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते
यदृछया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतं ॥ सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभंते युद्धमीदृशं
॥ ३२ ॥ अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ॥ ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवा
प्स्यसि ॥ ३३ ॥ अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यंति तेव्ययां ॥ संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणाद
तिरिच्यते ॥ ३४ ॥ भयाद्रणादुपरतं मंस्यंते त्वां महारथाः ॥ येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्य
सि लाघवं ॥ ३५ ॥ अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यंति तवाहिताः ॥ निंदंतस्तव सामर्थ्यं ततो दु
ःखतरं नु किं ॥ ३६ ॥ हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीं ॥ तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय
युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ ३७ ॥ सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ॥ ततो युद्धाय
युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥ ३८ ॥ एषा तेभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु बुद्ध्या

॥भ·गी॥
॥८॥

युक्तोयययापार्थकर्मबंधंप्रहास्यसि ॥३९॥ नेहाभिक्रमनाशोस्तिप्रत्यवायोनविद्यते ॥ स्व
ल्पमप्यस्यधर्मस्यत्रायतेमहतोभयात् ॥४०॥ व्यवसायात्मिकाबुद्धिरेकेहकुरुनंदन
बहुशाखाह्यनंताश्चबुद्धयोव्यवसायिनां ॥४१॥ यामिमांपुष्पितांवाचंप्रवदंत्यविपश्चि
तः ॥ वेदवादरताःपार्थनान्यदस्तीतिवादिनः ॥४२॥ कामात्मानःस्वर्गपराजन्मकर्मफल
प्रदां ॥ क्रियाविशेषबहुलांभोगैश्वर्यगतिंप्रति ॥४३॥ भोगैश्वर्यप्रसक्तानांतयापहृतचेत
सां ॥ व्यवसायात्मिकाबुद्धिःसमाधौनविधीयते ॥४४॥ त्रैगुण्यविषयावेदानिस्त्रैगुण्योभ
वार्जुन ॥ निर्द्वंद्वोनित्यसत्वस्थोनिर्योगक्षेमआत्मवान् ॥४५॥ यावानर्थउदपानेसर्वतःसंप्लु
तोदके ॥ तावान्सर्वेषुवेदेषुब्राह्मणस्यविजानतः ॥ ॥४६॥ कर्मण्येवाधिकारस्तेमाफ ॥राम:॥
लेषुकदाचन ॥ माकर्मफलहेतुर्भूर्मातेसंगोस्त्वकर्मणि ॥४७॥ योगस्थःकुरुकर्माणि ॥८॥

संगंत्यक्त्वाधनंजय ।। सिद्ध्यसिद्ध्योःसमोभूत्वासमत्वंयोगउच्यते ।। ४८ ।। दूरेणाह्यवरंक
र्मवुद्धियोगाद्धनंजय ।। वुद्धौशरणमन्विछ्छकृपणाःफलहेतवः ।। ४९ ।। वुद्धियुक्तोजहा
तीहउभेसुकृतदुःकृते ।। तस्माद्योगाययुज्यस्वयोगःकर्मसुकोशलं ।। ५० ।। कर्मजंवुद्धि
युक्ताहिफलंत्यक्त्वामनीषिणः ।। जन्मवंधविनिर्मुक्ताःपदंगछ्छंत्यनामयं ।। ५१ ।। यदातेमोह
कलिलंवुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।। तदागंतासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुतस्यच ।। ५२ ।। श्रुतिविप्र
तिपन्नातेयदास्थास्यतिनिश्चला ।। समाधावचलावुद्धिस्तदायोगमवाप्स्यसि ।। ५३ ।। अर्जुन
उवाच ।। स्थितप्रज्ञस्यकाभाषासमाधिस्थस्यकेशव ।। स्थितधीःकिंप्रभाषेतकिमा
सीतव्रजेतकिं ।। ५४ ।। श्रीभगवानुवाच ।। प्रजहातियदाकामान्सर्वान्पार्थमनोगता
न् ।। आत्मन्येवात्मनातुष्टःस्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ।। ५५ ।। दुःखेष्वनुद्विग्नमनाःसुखेषु

विगतस्पृहः। वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥५६॥ यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्त
त्प्राप्य शुभाशुभं। नाभिनंदति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥५७॥ यदा संहरते चायं कूर्मो
ऽंगानीव सर्वशः। इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥५८॥ विषया विनिवर्त्तं
ते निराहारस्य देहिनः। रसवर्ज्जं रसोप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्त्तते ॥५९॥ यततो ह्यपि कौंते
य पुरुषस्य विपश्चितः। इंद्रियाणि प्रमाथीनि हरंति प्रसभं मनः ॥६०॥ तानि सर्वाणि
संयम्य युक्त आसीत मत्परः। वशे हि यस्येंद्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥६१॥ ध्यायतो
विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते। संगात्संजायते कामः कामात्क्रोधोभिजायते ॥६२॥ क्रो
धाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः। स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति
॥६३॥ रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिंद्रियैश्चरन्। आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधि

गछति ॥ ६४ ॥ प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ॥ प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्य
वतिष्ठते ॥ ६५ ॥ नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ॥ न चाभावयतः शांतिर
शांतस्य कुतः सुखं ॥ ६६ ॥ इंद्रियाणां हि चरतां यन्मनोनुविधीयते ॥ तदस्य हरं
ति प्रज्ञां वायुर्नावमिवांभसि ॥ ६७ ॥ तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ॥ इंद्रि
याणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६८ ॥ या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संय
मी ॥ यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥ ६९ ॥ आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं स
मुद्रमापः प्रविशंति यद्वत् ॥ तद्वत्कामा यं प्रविशंति सर्वे स शांतिमाप्नोति न कामका
मी ॥ ७० ॥ विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः ॥ निर्ममो निरहंकारः स शांतिम
धिगछति ॥ ७१ ॥ एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ॥ स्थित्वास्यामंतका

॥ भ॰ गी॰ ॥ लेपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥ ७२ ॥ ॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
॥ १० ॥ श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सांख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ज्यायसी चेत्क
र्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ॥ तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥ १ ॥ व्यामिश्रेणेव वा
क्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ॥ तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोहमाप्नुयाम् ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
लोकेऽस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ ॥ ज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगि
नाम् ॥ ३ ॥ न कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ॥ न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति
॥ ४ ॥ नहि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ॥ कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ५ ॥
कर्मेंद्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ॥ इंद्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ६ ॥
यस्त्विंद्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ॥ कर्मेंद्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥ ७ ॥ ॥ रामः ॥
॥ नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ॥ शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥ ८ ॥ १० ॥

यज्ञार्थात्कर्मणोन्यत्रलोकोयंकर्मबंधनः॥तदर्थंकर्मकौंतेयमुक्तसंगःसमाचर॥९॥स
हयज्ञाःप्रजाःसृष्ट्वापुरोवाचप्रजापतिः॥अनेनप्रसविष्यध्वमेषवोस्त्विष्टकामधुक॥१०॥
देवान्भावयतानेनतेदेवाभावयंतुवः॥परस्परंभावयंतःश्रेयःपरमवाप्स्यथ॥११॥इष्टान्भो
गान्हिवोदेवादास्यंतेयज्ञभाविताः॥तैर्दत्तानप्रदायैभ्योयोभुंक्तेस्तेनएवसः॥१२॥यज्ञशि
ष्टाशिनःसंतोमुच्यंतेसर्वकिल्बिषैः॥भुंजतेतेत्वघंपापायेपचंत्यात्मकारणात॥१३॥अ
न्नाद्भवंतिभूतानिपर्जन्यादन्नसंभवः॥यज्ञाद्भवतिपर्जन्योयज्ञःकर्मसमुद्भवः॥१४॥कर्म
ब्रह्मोद्भवंविद्धिब्रह्माक्षरसमुद्भवम्॥तस्मात्सर्वगतंब्रह्मनित्यंयज्ञेप्रतिष्ठितम्॥१५॥ए
वंप्रवर्त्तितंचक्रंनानुवर्त्तयतीहयः॥अघायुरिंद्रियारामोमोघंपार्थसजीवति॥१६॥यस्त्वा
त्मरतिरेवस्यादात्मतृप्तश्चमानवः॥आत्मन्येवचसंतुष्टस्तस्यकार्यंनविद्यते॥१७॥नैवतस्य

॥भ॰गी॥
॥११॥

कृतेनार्थोनाकृतेनेहकश्चन ॥ नचास्यसर्वभूतेषुकश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥१८॥ तस्मादसक्तः
सततंकार्यंकर्मसमाचर ॥ असक्तोह्याचरन्कर्मपरमाप्नोतिपूरुषः ॥१९॥ कर्मणैवहिसंसि
द्धिमास्थिताजनकादयः ॥ लोकसंग्रहमेवापिसंपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥२०॥ यद्यदाचरतिश्रेष्ठ
स्तत्तदेवेतरोजनः ॥ सयत्प्रमाणंकुरुतेलोकस्तदनुवर्तते ॥२१॥ नमेपार्थास्तिकर्तव्यंत्रि
षुलोकेषुकिंचन ॥ नानवाप्तमवाप्तव्यंवर्तएवचकर्मणि ॥२२॥ यदिह्यहंनवर्तेयंजातु
कर्मण्यतंद्रितः ॥ ममवर्त्मानुवर्तंतेमनुष्याःपार्थसर्वशः ॥२३॥ उत्सीदेयुरिमेलोकानकु
र्यांकर्मचेदहम् ॥ संकरस्यचकर्तास्यामुपहन्यामिमाःप्रजाः ॥२४॥ सक्ताःकर्मण्यविद्वांसो
यथाकुर्वंतिभारत ॥ कुर्याद्विद्वांस्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥२५॥ नबुद्धिभेदंजनये ॥रामः॥ ॥११॥
दज्ञानांकर्मसंगिनाम् ॥ जोषयेत्सर्वकर्माणिविद्वान्युक्तःसमाचरन् ॥२६॥ प्रकृतेःक्रिय

माणानिगुणैःकर्माणिसर्वशः॥अहंकारविमूढात्माकर्ताहमितिमन्यते॥२७॥तत्त्ववित्तु
महाबाहोगुणकर्मविभागयोः॥गुणागुणेषुवर्तन्तइतिमत्वानसज्जते॥२८॥प्रकृतेर्गुण
संमूढाःसज्जन्तेगुणकर्मसु॥तानकृत्स्नविदोमंदान्कृत्स्नविन्नविचालयेत्॥२९॥मयि
सर्वाणिकर्माणिसंन्यस्याध्यात्मचेतसा॥निराशीर्निर्ममोभूत्वायुध्यस्वविगतज्वरः॥३०॥
येमेमतमिदंनित्यमनुतिष्ठंतिमानवाः॥श्रद्धावंतोनसूयंतोमुच्यंतेतेऽपिकर्मभिः॥३१॥
येत्वेतदभ्यसूयंतोनानुतिष्ठंतिमेमतम्॥सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धिनष्टानचेतसः॥३२॥
सदृशंचेष्टतेस्वस्याःप्रकृतेर्ज्ञानवानपि॥प्रकृतिंयांतिभूतानिनिग्रहःकिंकरिष्यति॥३३॥
इंद्रियस्येंद्रियस्यार्थेरागद्वेषौव्यवस्थितौ॥तयोर्नवशमागच्छेत्तौह्यस्यपरिपंथिनौ॥३४॥
श्रेयान्स्वधर्मोविगुणःपरधर्मात्स्वनुष्ठितात्॥स्वधर्मेनिधनंश्रेयःपरधर्मोभयावहः॥३५॥

॥ भ॰गी॰ ॥
॥ १२ ॥

अर्जुन उवाच ॥ अथ केन प्रयुक्तोयं पापं चरति पूरुषः ॥ अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नि-
योजितः ॥ ३६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ॥ महाशनो महा-
पाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ ३७ ॥ धूमेनाव्रियते वह्निर्यथाऽऽदर्शो मलेन च ॥ यथोल्बेनावृ-
तो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥ ३८ ॥ आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ॥ कामरूपेण
कौंतेय दुष्पूरेणानलेन च ॥ ३९ ॥ इंद्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ॥ एतैर्विमोह-
यत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ४० ॥ तस्मात्त्वमिंद्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ॥ पाप्मानं प्र-
जहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ ४१ ॥ इंद्रियाणि पराण्याहुरिंद्रियेभ्यः परं मनः ॥ मनसस्तु
परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥ ४२ ॥ एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ॥ जहि शत्रुं म- ॥ राम: ॥
हाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ ४३ ॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां यो- ॥ १२ ॥

गशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥३॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ इमं
विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम्॥ विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत्॥१॥ एवं
परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः॥ स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप॥२॥ स एवायं मया
तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः॥ भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम्॥३॥ अर्जुन उवाच॥ अ
परं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः॥ कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानि मे व्यतीता
नि जन्मानि तव चार्जुन॥ तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप॥५॥ अजोऽपि सन्नव्ययात्मा
भूतानामीश्वरोऽपि सन्॥ प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया॥६॥ यदा यदा हि धर्म
स्य ग्लानिर्भवति भारत॥ अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम्॥७॥ परित्राणाय सा
धूनां विनाशाय च दुष्कृताम्॥ धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे॥८॥ जन्म कर्म च मे

दिव्यमेवंयोवेत्तितत्त्वतः॥त्यक्त्वादेहंपुनर्जन्मनैतिमामेतिसोऽर्जुन॥९॥वीतरागभयक्रोधाम
न्मयामामुपाश्रिताः॥बहवोज्ञानतपसापूतामद्भावमागताः॥१०॥येयथामांप्रपद्यंतेतांस्त
थैवभजाम्यहम्॥ममवर्त्मानुवर्त्तंतेमनुष्याःपार्थसर्वशः॥११॥कांक्षंतःकर्मणांसिद्धिंय
जंतइहदेवताः॥क्षिप्रंहिमानुषेलोकेसिद्धिर्भवतिकर्मजा॥१२॥चातुर्वर्ण्यंमयासृष्टंगु
णकर्मविभागशः॥तस्यकर्त्तारमपिमांविद्ध्यकर्त्तारमव्ययम्॥१३॥नमांकर्माणिलिंपंति
नमेकर्मफलेस्पृहा॥इतिमांयोऽभिजानातिकर्मभिर्नसबध्यते॥१४॥एवंज्ञात्वाकृतंक
र्मपूर्वैरपिमुमुक्षुभिः॥कुरुकर्मैवतस्मात्त्वंपूर्वैःपूर्वतरंकृतम्॥१५॥किंकर्मकिमकर्मे
तिकवयोप्यत्रमोहिताः॥तत्तेकर्मप्रवक्ष्यामियज्ज्ञात्वामोक्ष्यसेऽशुभात्॥१६॥कर्मणोह्य ॥रामः॥ ॥१३॥
पिबोद्धव्यंबोद्धव्यंचविकर्मणः॥अकर्मणश्चबोद्धव्यंगहनाकर्मणोगतिः॥१७॥कर्मण्य

कर्मयःपश्येदकर्मणिचकर्मयः॥सबुद्धिमान्मनुष्येषुसयुक्तःकृत्स्नकर्मकृत॥१८॥
यस्यसर्वेसमारंभाःकामसंकल्पवर्जिताः॥ज्ञानाग्निदग्धकर्माणंतमाहुःपंडितंबुधाः॥१९॥
त्यक्त्वाकर्मफलासंगंनित्यतृप्तोनिराश्रयः॥कर्मण्यभिप्रवृत्तोपिनैवकिंचित्करोतिसः॥२०॥
निराशीर्यतचित्तात्मात्यक्तसर्वपरिग्रहः॥शारीरंकेवलंकर्मकुर्वन्नाप्नोतिकिल्बिषम्॥२१॥
यदृच्छालाभसंतुष्टोद्वंद्वातीतोविमत्सरः॥समःसिद्धावसिद्धौचकृत्वापिननिबध्यते॥२२
॥गतसंगस्यमुक्तस्यज्ञानावस्थितचेतसः॥यज्ञायाचरतःकर्मसमग्रंप्रविलीयते॥२३॥ब्र
ह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतम्॥ब्रह्मैवतेनगंतव्यंब्रह्मकर्मसमाधिना॥२४॥
दैवमेवापरेयज्ञंयोगिनःपर्युपासते॥ब्रह्माग्नावपरेयज्ञंयज्ञेनैवोपजुह्वति॥२५॥श्रोत्रा
दीनींद्रियाण्यन्येसंयमाग्निषुजुह्वति॥शब्दादीन्विषयानन्यइंद्रियाग्निषुजुह्वति॥२६

सर्वाणींद्रियकर्माणिप्राणकर्माणिचापरे। आत्मसंयमयोगाग्नौजुह्वतिज्ञानदीपिते ॥२७
द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञायोगयज्ञास्तथाऽपरे। स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्चयतयःसंशितव्रताः ॥२८
अपानेजुह्वतिप्राणंप्राणेऽपानंतथाऽपरे। प्राणापानगतीरुद्ध्वाप्राणायामपरायणाः ॥२९
अपरेनियताहाराःप्राणान्प्राणेषुजुह्वति। सर्वेप्येतेयज्ञविदोयज्ञक्षपितकल्मषाः ॥३०
यज्ञशिष्टामृतभुजोयांतिब्रह्मसनातनम्। नायंलोकोस्त्ययज्ञस्यकुतोन्यःकुरुसत्तम ॥३१
॥एवंबहुविधायज्ञावितताब्रह्मणोमुखे। कर्मजान्विद्धितान्सर्वानेवंज्ञात्वाविमोक्ष्यसे॥
॥३२॥श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञःपरंतप। सर्वंकर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यते ॥३३
॥तद्विद्धिप्रणिपातेनपरिप्रश्नेनसेवया। उपदेक्ष्यंतितेज्ञानंज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥३४॥ य
ज्ज्ञात्वानपुनर्मोहमेवंयास्यसिपांडव। येनभूतान्यशेषेणद्रक्ष्यस्यात्मन्यथोमयि ॥३५॥ अ

पिचेदसिपापेभ्यःसर्वेभ्यःपापकृत्तमः॥ सर्वंज्ञानप्लवेनैववृजिनंसंतरिष्यसि॥ ३६॥ यथै
धांसिसमिद्धोग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन॥ ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरुतेतथा॥ ३७॥
नहिज्ञानेनसदृशंपवित्रमिहविद्यते॥ तत्स्वयंयोगसंसिद्धःकालेनात्मनिविंदति॥ ३८॥ श्र
द्धावाँल्लभतेज्ञानंतत्परःसंयतेंद्रियः॥ ज्ञानंलब्ध्वापरांशांतिमचिरेणाधिगच्छति॥ ३९॥
अज्ञश्चाश्रद्दधानश्चसंशयात्माविनश्यति॥ नायंलोकोस्तिनपरोनसुखंसंशयात्मनः॥ ४०॥
योगसंन्यस्तकर्माणंज्ञानसंछिन्नसंशयम्॥ आत्मवंतंनकर्माणिनिबध्नंतिधनंजय॥ ४१॥
तस्मादज्ञानसंभूतंहृत्स्थंज्ञानासिनात्मनः॥ छित्वैनंसंशयंयोगमातिष्ठोत्तिष्ठभारत॥
॥ ४२॥ ॥ इतिश्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादे
ज्ञानविभागयोगोनामचतुर्थोध्यायः॥ ४॥ ॥ अर्जुनउवाच॥ संन्यासंकर्मणांकृष्णपुनर्यो

गंचशंससि॥यच्छ्रेयएतयोरेकंतन्मेब्रूहिसुनिश्चितम्॥१॥श्रीभगवानुवाच॥संन्यासःक
र्मयोगश्चनिःश्रेयसकरावुभौ॥तयोस्तुकर्मसंन्यासात्कर्मयोगोविशिष्यते॥२॥ज्ञेयःसनि
त्यसंन्यासीयोनद्वेष्टिनकांक्षति॥निर्द्वंद्वोहिमहाबाहोसुखंबंधात्प्रमुच्यते॥३॥सांख्ययो
गौपृथग्बालाःप्रवदंतिनपंडिताः॥एकमप्यास्थितःसम्यगुभयोर्विंदतेफलम्॥४॥यत्सां
ख्यैःप्राप्यतेस्थानंतद्योगैरपिगम्यते॥एकंसांख्यंचयोगंचयःपश्यतिसपश्यति॥५॥संन्यास
स्तुमहाबाहोदुःखमाप्तुमयोगतः॥योगयुक्तोमुनिर्ब्रह्मनचिरेणाधिगच्छति॥६॥योगयु
क्तोविशुद्धात्माविजितात्माजितेंद्रियः॥सर्वभूतात्मभूतात्माकुर्वन्नपिनलिप्यते॥७॥नैव
किंचित्करोमीतियुक्तोमन्येततत्त्ववित्॥पश्यन्शृण्वन्स्पृशन्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्वसन्
॥८॥प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि॥इंद्रियाणींद्रियार्थेषुवर्ततइतिधारयन्॥

॥ ९ ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः । लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ॥ १० ॥
कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिंद्रियैरपि । योगिनः कर्म कुर्वंति संगं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥ ११ ॥
युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शांतिमाप्नोति नैष्ठिकीम् । अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते
॥ १२ ॥ सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी । नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥ १३ ॥
न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः । न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ १४ ॥ नाद-
त्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः । अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यंति जंतवः ॥ १५ ॥ ज्ञाने-
न तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः । तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥ १६ ॥ तद्बुद्ध-
यस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः । गच्छंत्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७ ॥ वि-
द्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि । शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः समदर्शिनः ॥ १८ ॥
इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः । निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥ १९

॥भगी॥ नप्रहृष्येत्प्रियंप्राप्यनोद्विजेत्प्राप्यचाप्रियम् ॥ स्थिरबुद्धिरसंमूढोब्रह्मविद्ब्रह्मणिस्थितः
॥१६॥ ॥२०॥ बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्माविंदत्यात्मनियत्सुखम् ॥ सब्रह्मयोगयुक्तात्मासुखमक्षय्यमश्नु
ते ॥२१॥ येहिसंस्पर्शजाभोगादुःखयोनयएवते ॥ आद्यंतवंतःकौंतेयनतेषुरमतेबुधः ॥२२॥
शक्नोतीहैवयःसोढुंप्राक्शरीरविमोक्षणात् ॥ कामक्रोधोद्भवंवेगंसयुक्तःससुखीनरः ॥२३
योंऽतःसुखोंतरारामस्तथांतर्ज्योतिरेवयः ॥ सयोगीब्रह्मनिर्वाणंब्रह्मभूतोधिगच्छति ॥२४
लभंतेब्रह्मनिर्वाणमृषयःक्षीणकल्मषाः ॥ छिन्नद्वैधायतात्मानःसर्वभूतहितेरताः ॥२५॥
कामक्रोधवियुक्तानांयतीनांयतचेतसाम् ॥ अभितोब्रह्मनिर्वाणंवर्ततेविदितात्मनाम् ॥
॥२६॥ स्पर्शान्कृत्वाबहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवांतरेभ्रुवोः ॥ प्राणापानौसमौकृत्वानासाभ्यंतरचारि ॥राम॥
णौ ॥२७॥ यतेंद्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ॥ विगतेच्छाभयक्रोधोयःसदामुक्तएवसः ॥१६॥

॥२८॥ भोक्तारंयज्ञतपसांसर्वलोकमहेश्वरम्॥ सुहृदंसर्वभूतानांज्ञात्वामांशांतिमृछति॥२९॥
॥ ॥इतिश्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेसंन्या
सयोगोनामपंचमोध्यायः॥५॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ अनाश्रितःकर्मफलंकार्यंकर्मक
रोतियः॥ससंन्यासीचयोगीचननिरग्निर्नचाक्रियः॥१॥ यंसंन्यासमितिप्राहुर्योगंतंविद्धि
पांडव॥नह्यसंन्यस्तसंकल्पोयोगीभवतिकश्चन॥२॥ आरुरुक्षोर्मुनेर्योगंकर्मकारणमु
च्यते॥योगारूढस्यतस्यैवशमःकारणमुच्यते॥३॥ यदाहिनेंद्रियार्थेषुनकर्मस्वनुषज्जते
॥सर्वसंकल्पसंन्यासीयोगारूढस्तदोच्यते॥४॥ उद्धरेदात्मनात्मानंनात्मानमवसादये
त्॥आत्मैवह्यात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनः॥५॥ बंधुरात्मात्मनस्तस्ययेनात्मैवात्मना
जितः॥अनात्मनस्तुशत्रुत्वेवर्तेतात्मैवशत्रुवत्॥६॥ जितात्मनःप्रशांतस्यपरमात्मास

मानापमानयोः॥७॥ज्ञानविज्ञानतृप्तात्माकूटस्थोविजितेंद्रियः॥युक्तइत्युच्यतेयोगीसमलो
ष्टाश्मकांचनः॥८॥सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु॥साधुष्वपिचपापेषुसमबुद्धि
र्विशिष्यते॥९॥योगीयुंजीतसततमात्मानंरहसिस्थितः॥एकाकीयतचित्तात्मानिराशी
रपरिग्रहः॥१०॥शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यस्थिरमासनमात्मनः॥नात्युच्छ्रितंनातिनीचंचैला
जिनकुशोत्तरम्॥११॥तत्रैकाग्रंमनःकृत्वायतचित्तेंद्रियक्रियः॥उपविश्यासनेयुंज्याद्यो
गमात्मविशुद्धये॥१२॥समंकायशिरोग्रीवंधारयन्नचलंस्थिरः॥संप्रेक्ष्यनासिकाग्रंस्वंदि
शश्चानवलोकयन्॥१३॥प्रशांतात्माविगतभीर्ब्रह्मचारिव्रतेस्थितः॥मनःसंयम्यमच्चित्तो
युक्तआसीतमत्परः॥१४॥युंजन्नेवंसदाऽऽत्मानंयोगीनियतमानसः॥शांतिंनिर्वाणपर
मांमत्संस्थामधिगच्छति॥१५॥नात्यश्नतस्तुयोगोस्तिनचैकांतमनश्नतः॥नचातिस्वप्न

शीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥१६॥ युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु । युक्तस्वप्ना
वबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥१७॥ यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते । निःस्पृ
हः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥१८॥ यथा दीपो निवातस्थो नेंगते सोपमा स्मृता । यो
गिनो यतचित्तस्य युंजतो योगमात्मनः ॥१९॥ यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया । यत्र
चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥२०॥ सुखमात्यंतिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतींद्रि
यम् । वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्वतः ॥२१॥ यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं
ततः । यस्मिंस्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥२२॥ तं विद्याद्दुःखसंयोगवियोगं योग
संज्ञितम् । स निश्चयेन योक्तव्यो योगो निर्विण्णचेतसा ॥२३॥ संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा
सर्वानशेषतः । मनसैवेंद्रियग्रामं विनियम्य समंततः ॥२४॥ शनैःशनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृति

॥भ॰गी॰॥ ॥१९॥ गृहीतया॥ आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किंचिदपि चिंतयेत्॥२५॥ यतो यतो निश्चरति मनश्चंचल
मस्थिरम्॥ ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत्॥२६॥ प्रशांतमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्त
मम्॥ उपैति शांतरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम्॥२७॥ युंजन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मष
ः॥ सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यंतं सुखमश्नुते॥२८॥ सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि॥ ई
क्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः॥२९॥ यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति॥ तस्याहं
न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति॥३०॥ सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः॥ सर्वथा
वर्त्तमानोपि स योगी मयि वर्त्तते॥३१॥ आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योर्जुन॥ सुखं वा यदि
वा दुःखं स योगी परमो मतः॥३२॥ अर्जुन उवाच॥ योयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन॥ ॥राम:॥ ॥१८॥
एतस्याहं न पश्यामि चंचलत्वात्स्थितिं स्थिराम्॥३३॥ चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलव

दृढम् । तस्याहंनिग्रहंमन्येवायोरिवसुदुष्करम् । ३४ । श्रीभगवानुवाच । असंशयंमहाबा
होमनोदुर्निग्रहंचलम् । अभ्यासेनतुकौंतेयवैराग्येणचगृह्यते । ३५ । असंयतात्मनायो
गोदुष्प्रापइतिमेमतिः । वश्यात्मनातुयततांशक्योवाप्तुमुपायतः । ३६ । अर्जुनउवाच । अय
तिःश्रद्धयोपेतोयोगाच्चलितमानसः । अप्राप्ययोगसंसिद्धिंकांगतिंकृष्णगच्छति । ३७ । क
च्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिवनश्यति । अप्रतिष्ठोमहाबाहोविमूढोब्रह्मणःपथि । ३८
एतन्मेसंशयंकृष्णछेत्तुमर्हस्यशेषतः । त्वदन्यःसंशयस्यास्यछेत्तानह्युपपद्यते । ३९ । श्री
भगवानुवाच । पार्थनैवेहनामुत्रविनाशस्तस्यविद्यते । नहिकल्याणकृत्कश्चिद्दुर्ग
तिंतातगच्छति । ४० । प्राप्यपुण्यकृतांलोकानुषित्वाशाश्वतीःसमाः । शुचीनांश्रीमतांगे
हेयोगभ्रष्टोभिजायते । ४१ । अथवायोगिनामेवकुलेभवतिधीमताम् । एतद्धिदुर्लभत

र्ंलोकेजन्मयदीदृशम् ॥४२॥ तत्रतंबुद्धिसंयोगंलभतेपौर्वदेहिकम्॥ यततेचततोभूयः
संसिद्धौकुरुनंदन ॥४३॥ पूर्वाभ्यासेनतेनैवह्रियतेह्यवशोपिसः॥ जिज्ञासुरपियोगस्यशब्द
ब्रह्मातिवर्त्तते॥४४॥ प्रयत्नाद्यतमानस्तुयोगीसंशुद्धकिल्बिषः॥ अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो
यातिपरांगतिं॥४५॥ तपस्विभ्योधिकोयोगीज्ञानिभ्योपिमतोधिकः॥ कर्मिभ्यश्चाधिकोयो
गीतस्माद्योगीभवार्जुन॥४६॥ योगिनामपिसर्वेषांमद्गतेनांतरात्मना॥ श्रद्धावान्भजतेयो
मांसमेयुक्ततमोमतः॥४७॥ इतिश्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादेअभ्यासयोगोनामषष्ठोध्यायः॥६॥ श्रीभगवानुवाच॥ मय्यासक्त
मनाःपार्थयोगंयुंजन्मदाश्रयः॥ असंशयंसमग्रंमांयथाज्ञास्यसितच्छृणु॥१॥ ज्ञानंतेहंस
विज्ञानमिदंवक्ष्याम्यशेषतः॥ यज्ज्ञात्वानेहभूयोन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते॥२॥ मनुष्याणां

सहस्रेषुकश्चिद्यततिसिद्धये॥यततामपिसिद्धानांकश्चिन्मांवेत्तितत्त्वतः॥३॥भूमि
रापोनलोवायुःखंमनोवुद्धिरेवच॥अहंकारइतीयंमेभिन्नाप्रकृतिरष्टधा॥४॥अपरे
यमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमेपराम्॥जीवभूतांमहावाहोययेदंधार्यतेजगत्॥५॥एतद्यो
नीनिभूतानिसर्वाणीत्युपधारय॥अहंकृत्स्नस्यजगतःप्रभवःप्रलयस्तथा॥६॥मत्तःप
रतरंनान्यत्किंचिदस्तिधनंजय॥मयिसर्वमिदंप्रोतंसूत्रेमणिगणाइव॥७॥रसोहम
प्सुकौंतेयप्रभास्मिशशिसूर्ययोः॥प्रणवःसर्ववेदेषुशव्दःखेपौरुषंनृषु॥८॥पुण्यो
गंधःपृथिव्यांचतेजश्चास्मिविभावसौ॥जीवनंसर्वभूतेषुतपश्चास्मितपस्विषु॥९॥वी
जंमांसर्वभूतानांविद्धिपार्थसनातनम्॥वुद्धिर्वुद्धिमतामस्मितेजस्तेजस्विनामहम्॥१०॥
वलंवलवतामस्मिकामरागविवर्जितम्॥धर्माविरुद्धोभूतेषुकामोस्मिभरतर्षभ॥११॥

ये चैव सात्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ॥ मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥ १२ ॥ त्रि
भिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ॥ मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ १३ ॥
दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ॥ मामेव ये प्रपद्यंते मायामेतां तरंति ते ॥ १४ ॥ न मां
दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यंते नराधमाः ॥ माययापहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ १५ ॥ चतु
र्विधा भजंते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ॥ आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १६ ॥ तेषां ज्ञा
नी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ॥ प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥ १७ ॥ उदा
राः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ॥ आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥ १८ ॥
बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ॥ वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ १९ ॥
कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यंतेऽन्यदेवताः ॥ तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥

॥२०॥ यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति । तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधा
म्यहम् ॥२१॥ स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते । लभते च ततः कामान्मयैव विहि
तान्हि तान् ॥२२॥ अंतवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् । देवान्देवयजो यांति मद्भक्ता
यांति मामपि ॥२३॥ अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यंते मामबुद्धयः । परं भावमजानंतो मम मा
व्ययमनुत्तमम् ॥२४॥ नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः । मूढोयं नाभिजानाति
लोको मामजमव्ययम् ॥२५॥ वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन । भविष्याणि च भू
तानि मां तु वेद न कश्चन ॥२६॥ इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत । सर्वभूतानि सं
मोहं सर्गे यांति परंतप ॥२७॥ येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् । ते द्वंद्वमोहनि
र्मुक्ता भजंते मां दृढव्रताः ॥२८॥ जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतंति ये । ते ब्रह्म तद्विदुः

कृत्स्नमध्यात्मंकर्मचाखिलम्॥२९॥साधिभूताधिदैवंमांसाधियज्ञंचयेविदुः॥प्रयाण
कालेपिचमांतेविदुर्युक्तचेतसः॥३०॥ ॥इतिश्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेज्ञानविज्ञानयोगोनामसप्तमोध्यायः॥७॥ ॥अर्जुन
उवाच॥किंतद्ब्रह्मकिमध्यात्मंकिंकर्मपुरुषोत्तम॥अधिभूतंचकिंप्रोक्तमधिदैवंकि
मुच्यते॥१॥अधियज्ञःकथंकोत्रदेहेस्मिन्मधुसूदन॥प्रयाणकालेचकथंज्ञेयोसि
नियतात्मभिः॥२॥श्रीभगवानुवाच॥अक्षरंब्रह्मपरमंस्वभावोध्यात्ममुच्यते॥भूतभा
वोद्भवकरोविसर्गःकर्मसंज्ञितः॥३॥अधिभूतंक्षरोभावःपुरुषश्चाधिदैवतम्॥अधि
यज्ञोहमेवात्रदेहेदेहभृतांवर॥४॥अंतकालेचमामेवस्मरन्मुक्त्वाकलेवरम्॥यःप्र
यातिसमद्भावंयातिनास्त्यत्रसंशयः॥५॥यंयंवापिस्मरन्भावंत्यजत्यंतेकलेवरम्॥तं

तमेवैतिकौंतेयसदातद्भावभावितः ॥६॥ तस्मात्सर्वेषुकालेषुमामनुस्मरयुध्यच ॥ म
य्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयम् ॥७॥ अभ्यासयोगयुक्तेनचेतसानान्यगामि
ना ॥ परमंपुरुषंदिव्यंयातिपार्थानुचिंतयन् ॥८॥ कविंपुराणमनुशासितारमणोरणी
यांसमनुस्मरेद्यः ॥ सर्वस्यधातारमचिंत्यरूपमादित्यवर्णंतमसःपरस्तात् ॥९॥ प्रयाण
कालेमनसाऽचलेनभक्त्यायुक्तोयोगबलेनचैव ॥ भ्रुवोर्मध्येप्राणमावेश्यसम्यक्सतंप
रंपुरुषमुपैतिदिव्यम् ॥१०॥ यदक्षरंवेदविदोवदंतिविशंतियद्यतयोवीतरागाः ॥ यदिच्छं
तोब्रह्मचर्यंचरंतितत्तेपदंसंग्रहेणप्रवक्ष्ये ॥११॥ सर्वद्वाराणिसंयम्यमनोहृदिनिरुध्यच
॥ मूर्ध्न्याधायात्मनःप्राणमास्थितोयोगधारणाम् ॥१२॥ ॐमित्येकाक्षरंब्रह्मव्याहरन्मामनु
स्मरन् ॥ यःप्रयातित्यजन्देहंसयातिपरमांगतिम् ॥१३॥ अनन्यचेताःसततंयोमांस्मरतिनि

त्यशः ॥ तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥१४॥ मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशा
श्वतम् ॥ नाप्नुवंति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥१५॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनो
र्जुन ॥ मामुपेत्य तु कौंतेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥१६॥ सहस्रयुगपर्यंतमहर्यद्ब्रह्मणो विदुः ॥ रा
त्रिं युगसहस्रांतां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥१७॥ अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवंत्यहरागमे ॥ रात्र्या
गमे प्रलीयंते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥१८॥ भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ॥ रात्र्यागमे
ऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥१९॥ परस्तस्मात्तु भावोन्योव्यक्तोव्यक्तात्सनातनः ॥ यः स सर्वे
षु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥२०॥ अव्यक्तोक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ॥ यं प्राप्य न
निवर्तंते तद्धाम परमं मम ॥२१॥ पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ॥ यस्यांतःस्थानि
भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥२२॥ यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ॥ प्रयाता यांति

तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥२३॥ अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् । तत्र प्रया
ता गच्छंति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥२४॥ धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् । त
त्र चांद्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥२५॥ शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते । एक
या यात्यनावृत्तिमन्यया ऽऽवर्तते पुनः ॥२६॥ नैते सृती पार्थ जानन् योगी मुह्यति कश्चन । त
स्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥२७॥ वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव दानेषु यत्पुण्यफलं
प्रदिष्टम् । अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥२८॥ ॥ इति श्रीभ
गवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अक्षरब्रह्मयोगो नामअ
ष्टमोध्यायः ॥८॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे । ज्ञानं विज्ञा
नसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥१॥ राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् । प्रत्य

क्षावगमंधर्म्यंसुसुखंकर्त्तुमव्ययम् ||२|| अश्रद्दधानाःपुरुषाधर्मस्यास्यपरंतप || अप्राप्यमां-
निवर्त्तंतेमृत्युसंसारवर्त्मनि ||३|| मयाततमिदंसर्वंजगदव्यक्तमूर्तिना || मत्स्थानिसर्वभूता
निनचाहंतेष्ववस्थितः ||४|| नचमत्स्थानिभूतानिपश्यमेयोगमैश्वरम् || भूतभृन्नचभूत
स्थोममात्माभूतभावनः ||५|| यथाऽऽकाशस्थितोनित्यंवायुःसर्वत्रगोमहान् || तथासर्वा-
णिभूतानिमत्स्थानीत्युपधारय ||६|| सर्वभूतानिकौंतेयप्रकृतिंयांतिमामिकाम् || कल्प
क्षयेपुनस्तानिकल्पादौविसृजाम्यहम् ||७|| प्रकृतिंस्वामवष्टभ्यविसृजामिपुनःपुनः || भू
तग्राममिमंकृत्स्नमवशंप्रकृतेर्वशात् ||८|| नचमांतानिकर्माणिनिबध्नंतिधनंजय || उदा
सीनवदासीनमसक्तंतेषुकर्मसु ||९|| मयाऽध्यक्षेणप्रकृतिःसूयतेसचराचरम् || हेतुना
ऽनेनकौंतेयजगद्विपरिवर्त्तते ||१०|| अवजानंतिमांमूढामानुषींतनुमाश्रितम् || परंभाव

मजानंतोममभूतमहेश्वरम् ॥११॥ मोघाशामोघकर्माणोमोघज्ञानाविचेतसः । राक्षसीमा
सुरींचैवप्रकृतिंमोहिनींश्रिताः ॥१२॥ महात्मानस्तुमांपार्थदैवींप्रकृतिमाश्रिताः । भजं
त्यनन्यमनसोज्ञात्वाभूतादिमव्ययम् ॥१३॥ सततंकीर्तयंतोमांयतंतश्चदृढव्रताः । नमस्यं
तश्चमांभक्त्यानित्ययुक्ताउपासते ॥१४॥ ज्ञानयज्ञेनचाप्यन्येयजंतोमामुपासते । एकत्वे
नपृथक्त्वेनबहुधाविश्वतोमुखम् ॥१५॥ अहंक्रतुरहंयज्ञःस्वधाहमहमौषधम् । मंत्रोह
महमेवाज्यमहमग्निरहंहुतम् ॥१६॥ पिताहमस्यजगतोमाताधातापितामहः । वेद्यंप
वित्रमोंकारऋक्सामयजुरेवच ॥१७॥ गतिर्भर्ताप्रभुःसाक्षीनिवासःशरणंसुहृत् । प्रभवः
प्रलयःस्थानंनिधानंबीजमव्ययम् ॥१८॥ तपाम्यहमहंवर्षंनिगृह्णाम्युत्सृजामिच । अमृतं
चैवमृत्युश्चसदसच्चाहमर्जुन ॥१९॥ त्रैविद्यामांसोमपाःपूतपापायज्ञैरिष्ट्वास्वर्गतिंप्रार्थ

यंते ॥ ते पुण्यमासाद्य सुरेंद्रलोकमश्नंति दिव्यान्दिवि देवभोगान् ॥ २० ॥ ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं
विशालं क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशंति ॥ एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गतागतं कामकामा
लभंते ॥ २१ ॥ अनन्याश्चिंतयंतो मां ये जनाः पर्युपासते ॥ तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं व
हाम्यहम् ॥ २२ ॥ येऽप्यन्यदेवता भक्ता यजंते श्रद्धयान्विताः ॥ तेपि मामेव कौंतेय यजंत्यवि
धिपूर्वकम् ॥ २३ ॥ अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ॥ न तु मामभिजानंति तत्वेनातश्च्य
वंति ते ॥ २४ ॥ यांति देवव्रता देवान्पितॄन्यांति पितृव्रताः ॥ भूतानि यांति भूतेज्या यांति म-
द्याजिनोपि माम् ॥ २५ ॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ॥ तदहं भक्त्युपहृतमश्ना
मि प्रयतात्मनः ॥ २६ ॥ यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ॥ यत्तपस्यसि कौंतेय तत्
कुरुष्व मदर्पणम् ॥ २७ ॥ शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबंधनैः ॥ संन्यासयोगयुक्तात्मा वि

मुक्तो मामुपैष्यसि ॥२८॥ समोहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योस्ति न प्रियः ॥ ये भजंति तु मां भक्त्या म
यि ते तेषु चाप्यहम् ॥२९॥ अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ॥ साधुरेव स मंतव्यः
सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥३०॥ क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छांतिं निगच्छति ॥ कौंतेय प्रति
जानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥३१॥ मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येपि स्युः पापयोनयः ॥ स्त्रियो
वैश्यास्तथा शूद्रास्तेपि यांति परां गतिम् ॥३२॥ किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्त
था ॥ अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥३३॥ मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां न
मस्कुरु ॥ मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥३४॥ ॥ इति श्रीभगवद्गीतासू
पनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम न
वमोध्यायः ॥९॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ॥ यत्तेहं

भ॰गी॰ प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ।१। न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः । अहमादि
२५ र्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ।२। यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् । असंमूढः
स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ।३। बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः । सुखं दुःखं भ
वोभावो भयं चाभयमेव च ।४। अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः । भवंति भा
वा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ।५। महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा । मद्भावा मानसा
जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ।६। एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्वतः । सोविकंपेन यो
गेन युज्यते नात्र संशयः ।७। अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते । इति मत्वा भजंते मां बु
धा भावसमन्विताः ।८। मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयंतः परस्परम् । कथयंतश्च मां नित्यं तु राम:
ष्यंति च रमंति च ।९। तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् । ददामि बुद्धियोगं तं येन २५

मामुपयांतिते ॥१०॥ तेषामेवानुकंपार्थमहमज्ञानजंतमः ॥ नाशयाम्यात्मभावस्थोज्ञा
नदीपेनभास्वता ॥११॥ अर्जुनउवाच ॥ परंब्रह्मपरंधामपवित्रंपरमंभवान् ॥ पुरुषंशाश्व
तंदिव्यमादिदेवमजंविभुम् ॥१२॥ आहुस्त्वामृषयःसर्वेदेवर्षिर्नारदस्तथा ॥ असितोदेव
लोव्यासःस्वयंचैवब्रवीषिमे ॥१३॥ सर्वमेतदृतंमन्येयन्मांवदसिकेशव ॥ नहितेभगव
न्व्यक्तिंविदुर्देवानदानवाः ॥१४॥ स्वयमेवात्मनाऽऽत्मानंवेत्थत्वंपुरुषोत्तम ॥ भूतभाव
नभूतेशदेवदेवजगत्पते ॥१५॥ वक्तुमर्हस्यशेषेणदिव्याह्यात्मविभूतयः ॥ याभिर्विभू
तिभिर्लोकानिमांस्त्वंव्याप्यतिष्ठसि ॥१६॥ कथंविद्यामहंयोगिंस्त्वांसदापरिचिंतयन् ॥
केषुकेषुचभावेषुचिंत्योसिभगवन्मया ॥१७॥ विस्तरेणात्मनोयोगंविभूतिंचजनार्दन
॥ भूयःकथयतृप्तिर्हिशृण्वतोनास्तिमेऽमृतम् ॥१८॥ श्रीभगवानुवाच ॥ हंततेकथयि

ष्यामिदिव्याह्यात्मविभूतयः।प्राधान्यतःकुरुश्रेष्ठनास्त्यंतोविस्तरस्यमे॥१९॥अहमात्मा
गुडाकेशसर्वभूताशयस्थितः।अहमादिश्चमध्यंचभूतानामंतएवच॥२०॥आदित्याना
महंविष्णुर्ज्योतिषांरविरंशुमान्।मरीचिर्मरुतामस्मिनक्षत्राणामहंशशी॥२१॥वेदा
नांसामवेदोस्मिदेवानामस्मिवासवः।इंद्रियाणांमनश्चास्मिभूतानामस्मिचेतना॥२२॥
रुद्राणांशंकरश्चास्मिवित्तेशोयक्षरक्षसाम्।वसूनांपावकश्चास्मिमेरुःशिखरिणामह
म्॥२३॥पुरोधसांचमुख्यंमांविद्धिपार्थबृहस्पतिम्।सेनानीनामहंस्कंदःसरसामस्मि
सागरः॥२४॥महर्षीणांभृगुरहंगिरामस्म्येकमक्षरम्।यज्ञानांजपयज्ञोस्मिस्थावराणां
हिमालयः॥२५॥अश्वत्थःसर्ववृक्षाणांदेवर्षीणांचनारदः।गंधर्वाणांचित्ररथःसिद्धा
नांकपिलोमुनिः॥२६॥उच्चैःश्रवसमश्वानांविद्धिमाममृतोद्भवम्।ऐरावतंगजेंद्राणांन

राणांचनराधिपम्॥२७॥आयुधानामहंवज्रंधेनूनामस्मिकामधुक॥प्रजनश्चास्मिकंद
र्पःसर्पाणामस्मिवासुकिः॥२८॥अनंतश्चास्मिनागानांवरुणोयादसामहम्॥पितृणामर्य
माचास्मियमःसंयमतामहम्॥२९॥प्रह्लादश्चास्मिदैत्यानांकालःकलयतामहम्॥मृगाणां
चमृगेंद्रोहंवैनतेयश्चपक्षिणाम्॥३०॥पवनःपवतामस्मिरामःशस्त्रभृतामहम्॥झषा
णांमकरश्चास्मिस्रोतसामस्मिजाह्नवी॥३१॥सर्गाणामादिरंतश्चमध्यंचैवाहमर्जुन॥अ
ध्यात्मविद्याविद्यानांवादःप्रवदतामहम्॥३२॥अक्षराणामकारोस्मिद्वंद्वःसामासिक
स्यच॥अहमेवाक्षयःकालोधाताहंविश्वतोमुखः॥३३॥मृत्युःसर्वहरश्चाहमुद्भवश्च
भविष्यताम॥कीर्तिःश्रीर्वाक्चनारीणांस्मृतिर्मेधाधृतिःक्षमा॥३४॥बृहत्सामतथासाम्नां
गायत्रीछंदसामहम्॥मासानांमार्गशीर्षोहमृतूनांकुसुमाकरः॥३५॥द्यूतंछलयताम

स्मि तेजस्तेजस्विनामहम्॥ जयोस्मि व्यवसायोस्मि सत्वं सत्ववतामहम्॥३६॥ वृष्णीनां
वासुदेवोस्मि पांडवानां धनंजयः॥ मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः॥३७॥
दंडो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषतां॥ मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवताम
हम्॥३८॥ यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन॥ न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चरा
चरम्॥३९॥ नांतोस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परंतप॥ एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्वि
स्तरो मया॥४०॥ यद्यद्विभूतिमत्सत्वं श्रीमदूर्जितमेव वा॥ तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजों
शसंभवम्॥४१॥ अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन॥ विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकां
शेन स्थितो जगत्॥४२॥ ॥इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्री
कृष्णार्जुनसंवादे विभूतियोगो नाम दशमोध्यायः॥१०॥ ॥अर्जुन उवाच॥ मदनुग्रहा

यपरमंगुह्यमध्यात्मसंज्ञितम्॥ यत्त्वयोक्तंवचस्तेनमोहोयंविगतोमम॥१॥ भवाप्ययौ
हिभूतानांश्रुतौविस्तरशोमया॥ त्वत्तःकमलपत्राक्षमाहात्म्यमपिचाव्ययम्॥२॥ एव
मेतद्यथात्थत्वमात्मानंपरमेश्वर॥ द्रष्टुमिच्छामितेरूपमैश्वरंपुरुषोत्तम॥३॥ मन्यसेय
दितच्छक्यंमयाद्रष्टुमितिप्रभो॥ योगेश्वरततोमेत्वंदर्शयात्मानमव्ययम्॥४॥ श्रीभग
वानुवाच॥ पश्यमेपार्थरूपाणिशतशोथसहस्रशः॥ नानाविधानिदिव्यानिनानावर्णा
कृतीनिच॥५॥ पश्यादित्यान्वसून्रुद्रानश्विनौमरुतस्तथा॥ बहून्यदृष्टपूर्वाणिपश्याश्च
र्याणिभारत॥६॥ इहैकस्थंजगत्कृत्स्नंपश्याद्यसचराचरम्॥ ममदेहेगुडाकेशयच्चान्यद्द्र
ष्टुमिच्छसि॥७॥ नतुमांशक्यसेद्रष्टुमनेनैवस्वचक्षुषा॥ दिव्यंददामितेचक्षुःपश्यमे
योगमैश्वरम्॥८॥ संजयउवाच॥ एवमुक्त्वाततोराजन्महायोगेश्वरोहरिः॥ दर्शयामास

पार्थायपरमंरूपमैश्वरम्॥९॥ अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम्॥ अनेकदिव्याभर
णंदिव्यानेकोद्यतायुधम्॥१०॥ दिव्यमाल्यांबरधरंदिव्यगंधानुलेपनम्॥ सर्वाश्चर्यमयं
देवमनंतंविश्वतोमुखम्॥११॥ दिविसूर्यसहस्रस्यभवेद्युगपदुत्थिता॥ यदिभाःसदृशी
सास्याद्भासस्तस्यमहात्मनः॥१२॥ तत्रैकस्थंजगत्कृत्स्नंप्रविभक्तमनेकधा॥ अपश्यद्देव
देवस्यशरीरेपांडवस्तदा॥१३॥ ततःसविस्मयाविष्टोहृष्टरोमाधनंजयः॥ प्रणम्यशिरसा
देवंकृतांजलिरभाषत॥१४॥ अर्जुनउवाच॥ पश्यामिदेवांस्तवदेवदेहेसर्वांस्तथाभूतवि
शेषसंघान्॥ ब्रह्माणमीशंकमलासनस्थमृषींश्चसर्वानुरगांश्चदिव्यान्॥१५॥ अनेकबा
हूदरवक्त्रनेत्रंपश्यामित्वांसर्वतोनंतरूपम्॥ नांतंनमध्यंनपुनस्तवादिंपश्यामिविश्वे
श्वरविश्वरूप॥१६॥ किरीटिनंगदिनंचक्रिणंचतेजोराशिंसर्वतोदीप्तिमंतम्॥ पश्यामित्वां

दुर्निरीक्ष्यं समंताद्दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥१७॥ त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं त्वमस्य विश्वस्य
परं निधानम् । त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥१८॥ अनादिमध्यांत
मनंतवीर्यमनंतबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् । पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं स्वतेजसा विश्वमिदं
तपंतम् ॥१९॥ द्यावापृथिव्योरिदमंतरं हि व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः । दृष्ट्वाद्भुतं रूपमुग्रं तवे
दं लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥२०॥ अमी हि त्वां सुरसंघा विशंति केचिद्भीताः प्रांजल
यो गृणंति । स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः स्तुवंति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥२१॥ रुद्रादि
त्या वसवो ये च साध्या विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च । गंधर्वयक्षासुरसिद्धसंघा वीक्षंते त्वां
विस्मिताश्चैव सर्वे ॥२२॥ रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं महाबाहो बहुबाहूरुपादम् । बहूदरं बहुदं
ष्ट्राकरालं दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाहम् ॥२३॥ नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं व्यात्ताननं दी

॥भ०गी०॥ प्तविशालनेत्रम्॥ दृष्ट्वा हित्वांप्रव्यथितांतरात्मा धृतिंनविंदामिशमंचविष्णो॥२४॥ दंष्ट्राक
॥२९॥ रालानिचतेमुखानिदृष्ट्वैवकालानलसंनिभानि॥ दिशोनजानेनलभेचशर्मप्रसीद
देवेशजगन्निवास॥२५॥ अमीचत्वांधृतराष्ट्रस्यपुत्राःसर्वेसहैवावनिपालसंघैः॥ भीष्मो
द्रोणःसूतपुत्रस्तथासौसहास्मदीयैरपियोधमुख्यैः॥२६॥ वक्त्राणितेत्वरमाणाविशंतिदं
ष्ट्राकरालानिभयानकानि॥ केचिद्विलग्नादशनांतरेषुसंदृश्यंतेचूर्णितैरुत्तमांगैः॥२७॥
यथानदीनांवहवोंबुवेगाःसमुद्रमेवाभिमुखाद्रवंति॥ तथातवामीनरलोकवीराविशं
तिवक्त्राण्यभिविज्वलंति॥२८॥ यथाप्रदीप्तंज्वलनंपतंगाविशंतिनाशायसमृद्धवेगाः
॥ तथैवनाशायविशंतिलोकास्तवापिवक्त्राणिसमृद्धवेगाः॥२९॥ लेलिह्यसेग्रसमानःस ॥राम:॥
मंताल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः॥ तेजोभिरापूर्यजगत्समग्रंभासस्तवोग्राःप्रतपंतिवि ॥२९॥

ष्णो ॥३०॥ आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो नमोस्तु ते देववर प्रसीद । विज्ञातुमिच्छामि भवं
तमाद्यं न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥३१॥ श्रीभगवानुवाच । कालोस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृ
द्धो लोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्तः । ऋतेपि त्वां न भविष्यंति सर्वे येवस्थिताः प्रत्यनीकेषु
योधाः ॥३२॥ तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा शत्रून्भुंक्ष्व राज्यं समृद्धम् । मयैवैते निह
ताः पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥३३॥ द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च कर्णं तथा
न्यानपि योधवीरान् । मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥३४
॥ संजय उवाच । एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य कृतांजलिर्वेपमानः किरीटी । नमस्कृत्वा
भूय एवाह कृष्णं सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥३५॥ अर्जुन उवाच । स्थाने हृषीकेश तव प्र
कीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च । रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवंति सर्वे नमस्यंति च सिद्ध

॥भ·गी·॥
॥६०॥

संघाः॥३६॥कस्माच्चते न नमेरन्महात्मन्गरीयसे ब्रह्मणोप्यादिकर्त्रे॥अनंतदेवेशजगन्नि
वासत्वमक्षरंसदसत्तत्परंयत्॥३७॥त्वमादिदेवःपुरुषःपुराणस्त्वमस्यविश्वस्यपरंनिधान
म्॥वेत्तासिवेद्यंचपरंचधामत्वयाततंविश्वमनंतरूप॥३८॥वायुर्यमोग्निर्वरुणःशशां
कःप्रजापतिस्त्वंप्रपितामहश्च॥नमोनमस्तेस्तुसहस्रकृत्वःपुनश्चभूयोपिनमोनमस्ते॥
॥३९॥नमःपुरस्तादथपृष्ठतस्तेनमोस्तुतेसर्वतएवसर्व॥अनंतवीर्यामितविक्रमस्त्वंसर्वंस
माप्नोषिततोसिसर्वः॥४०॥सखेतिमत्वाप्रसभंयदुक्तंहेकृष्णहेयादवहेसखेति॥अजान
तामहिमानंतवेदंमयाप्रमादात्प्रणयेनवापि॥४१॥यच्चावहासार्थमसत्कृतोसिविहार
शय्यासनभोजनेषु॥एकोथवाप्यच्युततत्समक्षंतत्क्षामयेत्वामहमप्रमेयम्॥४२॥पिता ॥राम:॥ ॥६०॥
सिलोकस्यचराचरस्यत्वमस्यपूज्यश्चगुरुर्गरीयान्॥नत्वत्समोस्त्यभ्यधिकःकुतोन्यो

कत्रयेप्यप्रतिमप्रभावः॥४३॥ तस्मात्प्रणम्यप्रणिधायकायंप्रसादयेत्वामहमीशमीड्यम्।
पितेवपुत्रस्यसखेवसख्युःप्रियःप्रियायार्हसिदेवसोढुम्॥४४॥ अदृष्टपूर्वंहृषितोस्मिदृ
ष्ट्वाभयेनचप्रव्यथितंमनोमे।तदेवमेदर्शयदेवरूपंप्रसीददेवेशजगन्निवास॥४५॥ किरी
टिनंगदिनंचक्रहस्तमिछामित्वांद्रष्टुमहंतथैव।तेनैवरूपेणचतुर्भुजेनसहस्रबाहो
भवविश्वमूर्ते॥४६॥ श्रीभगवानुवाच॥ मयाप्रसन्नेनतवार्जुनेदंरूपंपरंदर्शितमात्मयोगात्
॥तेजोमयंविश्वमनंतमाद्यंयन्मेत्वदन्येननदृष्टपूर्वम्॥४७॥ नवेदयज्ञाध्ययनैर्नचक्रिया
भिर्नतपोभिरुग्रैः।एवंरूपःशक्यअहंनृलोकेद्रष्टुंत्वदन्येनकुरुप्रवीर॥४८॥ मातेव्यथामा
चविमूढभावोदृष्ट्वारूपंघोरमीदृङ्ममेदम्।व्यपेतभीःप्रीतमनाःपुनस्त्वंतदेवमेरूप
मिदंप्रपश्य॥४९॥ संजयउवाच॥ इत्यर्जुनंवासुदेवस्तथोक्त्वास्वकंरूपंदर्शयामासभूयः

आश्वासयामासचभीतमेनंभूत्वापुनःसौम्यवपुर्महात्मा॥५०॥अर्जुनउवाच॥दृष्ट्वे
दंमानुषंरूपंतवसौम्यंजनार्दन॥इदानीमस्मिसंवृत्तःसचेताःप्रकृतिंगतः॥५१॥श्री
भगवानुवाच॥सुदुर्दर्शमिदंरूपंदृष्टवानसियन्मम॥देवाअप्यस्यरूपस्यनित्यं
दर्शनकांक्षिणः॥५२॥नाहंवेदैर्नतपसानदानेननचेज्यया॥शक्यएवंविधोद्रष्टुंद
ष्टवानसिमांयथा॥५३॥भक्त्यात्वनन्ययाशक्यअहमेवंविधोऽर्जुन॥ज्ञातुंद्रष्टुंचत
त्वेनप्रवेष्टुंचपरंतप॥५४॥मत्कर्मकृन्मत्परमोमद्भक्तःसंगवर्जितः॥निर्वैरःसर्व
भूतेषुयःसमामेतिपाण्डव॥५५॥ ॥इतिश्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्या
यांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेविश्वरूपदर्शननामैकादशोध्यायः॥११॥ ॥अ
र्जुनउवाच॥एवंसततयुक्तायेभक्तास्त्वांपर्युपासते॥येचाप्यक्षरमव्यक्तंतेषांके

योगवित्तमाः ॥१॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ॥ श्रद्ध
या परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥२॥ ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ॥ सर्वत्रग
मचिंत्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥३॥ संनियम्येंद्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ॥ ते प्राप्नुवंति
मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥४॥ क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ॥ अव्यक्ता
हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥५॥ ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ॥ अनन्ये
नैव योगेन मां ध्यायंत उपासते ॥६॥ तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ॥ भवामि नचि
रात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥७॥ मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ॥ निवसिष्य
सि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥८॥ अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ॥ अभ्यास
योगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनंजय ॥९॥ अभ्यासेप्यसमर्थोसि मत्कर्मपरमो भव ॥ मदर्थमपि

॥भ॰गी॥ कर्माणिकुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि॥१०॥अथैतदप्यशक्तोसिकर्तुंमद्योगमाश्रितः॥सर्वक
॥३२॥ र्मफलत्यागंततःकुरुयतात्मवान्॥११॥श्रेयोहिज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानंविशिष्यते॥
ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छांतिरनंतरम्॥१२॥अद्वेष्टासर्वभूतानांमैत्रःकरुणए
वच॥निर्ममोनिरहंकारःसमदुःखसुखःक्षमी॥१३॥संतुष्टःसततंयोगीयतात्मादृढ
निश्चयः॥मय्यर्पितमनोबुद्धिर्योमद्भक्तःसमेप्रियः॥१४॥यस्मान्नोद्विजतेलोकोलोका
न्नोद्विजतेचयः॥हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तोयःसचमेप्रियः॥१५॥अनपेक्षःशुचिर्दक्षउदा
सीनोगतव्यथः॥सर्वारंभपरित्यागीयोमद्भक्तःसमेप्रियः॥१६॥योनहृष्यतिनद्वेष्टिन
शोचतिनकांक्षति॥शुभाशुभपरित्यागीभक्तिमान्यःसमेप्रियः॥१७॥समःशत्रौचमित्रे ॥राम:॥
चतथामानापमानयोः॥शीतोष्णसुखदुःखेषुसमःसंगविवर्जितः॥१८॥तुल्यनिंदास्तु- ॥३२॥

तिमौंनी संतुष्टो येन केनचित् अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥१९॥ ये तु धर्मा
मृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ॥ श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेतीव मे प्रियाः ॥२०॥ ॥इति श्री
भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे भक्तियोगो नाम द्वा
दशोध्यायः ॥१२॥ ॥श्रीभगवानुवाच ॥ इदं शरीरं कौंतेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ॥ एतद्यो वे
त्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥१॥ क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञ
योर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥२॥ तत्क्षेत्रं यच्च यादृक्च यद्विकारि यतश्च यत् ॥
स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥३॥ ऋषिभिर्बहुधा गीतं छंदोभिर्विविधैः पृथ
क् ॥ ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥४॥ महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च
॥ इंद्रियाणि दशैकं च पंच चेंद्रियगोचराः ॥५॥ इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृ

तिः॥ एतत्क्षेत्रंसमासेनसविकारमुदाहृतम्॥६॥ अमानित्वमदंभित्वमहिंसाक्षांतिरार्ज
वम्॥ आचार्योपासनंशौचंस्थैर्यमात्मविनिग्रहः॥७॥ इंद्रियार्थेषुवैराग्यमनहंकारएव
च॥ जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम्॥८॥ असक्तिरनभिष्वंगःपुत्रदारगृहादि
षु॥ नित्यंचसमचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु॥९॥ मयिचानन्ययोगेनभक्तिरव्यभिचा
रिणी॥ विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि॥१०॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वंतत्त्वज्ञानार्थदर्श
नम्॥ एतज्ज्ञानमितिप्रोक्तमज्ञानंयदतोन्यथा॥११॥ ज्ञेयंयत्तत्प्रवक्ष्यामियज्ज्ञात्वामृत
मश्नुते॥ अनादिमत्परंब्रह्मनसत्तन्नासदुच्यते॥१२॥ सर्वतःपाणिपादंतत्सर्वतोक्षिशि
रोमुखम्॥ सर्वतःश्रुतिमल्लोकेसर्वमावृत्यतिष्ठति॥१३॥ सर्वेंद्रियगुणाभासंसर्वेंद्रियवि
वर्जितम्॥ असक्तंसर्वभृच्चैवनिर्गुणंगुणभोक्तृच॥१४॥ बहिरंतश्चभूतानामचरंचरमेव

च॥ सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चांतिके च तत्॥ १५॥ अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च
स्थितम्॥ भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च॥ १६॥ ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः
परमुच्यते॥ ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्याधिष्ठितम्॥ १७॥ इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चो
क्तं समासतः॥ मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते॥ १८॥ प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यना
दी उभावपि॥ विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान्॥ १९॥ कार्यकारणकर्तृत्वे
हेतुः प्रकृतिरुच्यते॥ पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते॥ २०॥ पुरुषः प्रकृतिस्थो
हि भुंक्ते प्रकृतिजान्गुणान्॥ कारणं गुणसंगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु॥ २१॥ उपद्रष्टा
नुमंता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः॥ परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः॥ २२॥ य एवं वेत्ति
पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह॥ सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते॥ २३॥ ध्यानेनात्मनि

पश्यंति केचिदात्मानमात्मना ॥ अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ २४ ॥ अन्ये त्वेवम
जानंतः श्रुत्वान्येभ्य उपासते ॥ तेऽपि चातितरंत्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥ २५ ॥ यावत्संजाय
ते किंचित्सत्वं स्थावरजंगमम् ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ २६ ॥ समं सर्वेषु भू
तेषु तिष्ठंतं परमेश्वरम् ॥ विनश्यत्स्वविनश्यंतं यः पश्यति स पश्यति ॥ २७ ॥ समं पश्यन्हि
सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ॥ न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ॥ २८ ॥ प्रकृ
त्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ॥ यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥ २९
यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ॥ तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३० ॥ अ
नादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ॥ शरीरस्थोऽपि कौंतेय न करोति न लिप्यते ॥ ३१
यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ॥ सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते

॥३२॥यथाप्रकाशयत्येकःकृत्स्नंलोकमिमंरविः।क्षेत्रंक्षेत्रीतथाकृत्स्नंप्रकाशयति
भारत॥३३॥क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमंतरंज्ञानचक्षुषा।भूतप्रकृतिमोक्षंचयेविदुर्यांतिते
परम्॥३४॥ ॥इतिश्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णा
र्जुनसंवादेक्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगोनामत्रयोदशोध्यायः॥१३॥ ॥श्रीभगवानुवाच
॥परंभूयःप्रवक्ष्यामिज्ञानानांज्ञानमुत्तमम्।यज्ज्ञात्वामुनयःसर्वेपरांसिद्धिमितोगताः॥
॥१॥इदंज्ञानमुपाश्रित्यममसाधर्म्यमागताः।सर्गेपिनोपजायंतेप्रलयेनव्यथंतिच॥
॥२॥ममयोनिर्महद्ब्रह्मतस्मिन्गर्भंदधाम्यहम्।संभवःसर्वभूतानांततोभवतिभारत॥
॥३॥सर्वयोनिषुकौंतेयमूर्तयःसंभवंतिया।तासांब्रह्ममहद्योनिरहंबीजप्रदःपिता॥
॥४॥सत्वंरजस्तमइतिगुणाःप्रकृतिसंभवाः।निबध्नंतिमहाबाहोदेहेदेहिनमव्ययम्॥

॥५॥ तत्रसत्त्वंनिर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।सुखसंगेनबध्नातिज्ञानसंगेनचानघ॥
॥६॥ रजोरागात्मकंविद्धितृष्णासंगसमुद्भवम् ।तन्निबध्नातिकौंतेयकर्मसंगेनदेहिनम्॥
॥७॥ तमस्त्वज्ञानजंविद्धिमोहनंसर्वदेहिनाम् ।प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नातिभारत
॥८॥ सत्त्वंसुखेसंजयतिरजःकर्मणिभारत ।ज्ञानमावृत्यतुतमःप्रमादेसंजयत्युत ॥९॥
रजस्तमश्चाभिभूयसत्त्वंभवतिभारत ।रजःसत्त्वंतमश्चैवतमःसत्त्वंरजस्तथा ॥१०॥
सर्वद्वारेषुदेहेऽस्मिन्प्रकाशउपजायते ।ज्ञानंयदातदाविद्याद्विवृद्धंसत्त्वमित्युत ॥११॥
लोभःप्रवृत्तिरारंभःकर्मणामशमःस्पृहा ।रजस्येतानिजायंतेविवृद्धेभरतर्षभ ॥१२॥
अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्चप्रमादोमोहएवच ।तमस्येतानिजायंतेविवृद्धेकुरुनंदन ॥१३॥
यदासत्त्वेप्रवृद्धेतुप्रलयंयातिदेहभृत् ।तदोत्तमविदांलोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥१४॥

रजसिप्रलयंगत्वाकर्मसंगिषुजायते । तथाप्रलीनस्तमसिमूढयोनिषुजायते ॥ १५ ॥ क
र्मणःसुकृतस्याहुःसात्विकंनिर्मलंफलम् । रजसस्तुफलंदुःखमज्ञानंतमसःफलम् ॥ १६ ॥
सत्वात्संजायतेज्ञानंरजसोलोभएवच । प्रमादमोहौतमसोभवतोऽज्ञानमेवच ॥ १७ ॥ ऊ
र्ध्वंगच्छंतिसत्वस्थामध्येतिष्ठंतिराजसाः । जघन्यगुणवृत्तिस्थाअधोगच्छंतितामसाः ॥ १८ ॥
नान्यंगुणेभ्यःकर्तारंयदाद्रष्टानुपश्यति । गुणेभ्यश्चपरंवेत्तिमद्भावंसोऽधिगच्छति ॥ १९ ॥
गुणानेतानतीत्यत्रीन्देहीदेहसमुद्भवान् । जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥ २० ॥
॥ अर्जुनउवाच ॥ कैर्लिंगैस्त्रीन्गुणानेतानतीतोभवतिप्रभो । किमाचारःकथंचैतांस्त्रीन्गु
णानतिवर्तते ॥ २१ ॥ श्रीभगवानुवाच । प्रकाशंचप्रवृत्तिंचमोहमेवचपांडव । नद्वेष्टिसंप्र
वृत्तानिननिवृत्तानिकांक्षति ॥ २२ ॥ उदासीनवदासीनोगुणैर्योनविचाल्यते । गुणावर्त

॥भ०गी०॥ तइत्येवयोऽवतिष्ठतिनेंगते॥२३॥ समदुःखसुखःस्वस्थःसमलोष्ठाश्मकांचनः॥ तुल्यप्रिया
॥३८॥ प्रियोधीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः॥२४॥ मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्योमित्रारिपक्षयोः॥ स
र्वारंभपरित्यागीगुणातीतःसउच्यते॥२५॥ मांचयोऽव्यभिचारेणभक्तियोगेनसेवते॥
सगुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्मभूयायकल्पते॥२६॥ ब्रह्मणोहिप्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य
च॥ शाश्वतस्यचधर्मस्यसुखस्यैकांतिकस्य॥२७॥ ॥ इतिश्रीभगवद्गीतासूपनिष
त्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेगुणत्रयविभागयोगोनामचतुर्दशो
ध्यायः॥१४॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थंप्राहुरव्ययम्॥ छंदांसि
यस्यपर्णानियस्तंवेदसवेदवित्॥१॥ अधश्चोर्ध्वंप्रसृतास्तस्यशाखागुणप्रवृद्धाविषय ॥रामः॥
प्रवालाः॥ अधश्चमूलान्यनुसंततानिकर्मानुबंधीनिमनुष्यलोके॥२॥ नरूपमस्येहतथो ॥३८॥

पलभ्यते नांतो न चादिर्न च संप्रतिष्ठा ॥ अश्वत्थमेनं सुविरूढमूलमसंगशस्त्रेण दृढेन
छित्वा ॥ ३ ॥ ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं यस्मिन्गता न निवर्तंति भूयः ॥ तमेव चाद्यं पुरुषं प्र
पद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥ ४ ॥ निर्मानमोहा जितसंगदोषा अध्यात्मनित्या विनि
वृत्तकामाः ॥ द्वंद्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञैर्गच्छंत्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥ ५ ॥ न तद्भासय
ते सूर्यो न शशांको न पावकः ॥ यद्गत्वा न निवर्तंते तद्धाम परमं मम ॥ ६ ॥ ममैवांशो जी
वलोके जीवभूतः सनातनः ॥ मनःषष्ठानींद्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥ शरीरं यदवा
प्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ॥ गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गंधानिवाशयात् ॥ ८ ॥ श्रोत्रं चक्षुः स्प
र्शनं च रसनं घ्राणमेव च ॥ अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥ ९ ॥ उत्क्रामंतं स्थितं वा
पि भुंजानं वा गुणान्वितम् ॥ विमूढा नानुपश्यंति पश्यंति ज्ञानचक्षुषः ॥ १० ॥ यतंतो योगिन

पश्यंत्यात्मन्यवस्थितम्॥ यतंतोप्यकृतात्मानो नैनं पश्यंत्यचेतसः॥११॥ यदादित्यगतंते
जोजगद्भासयतेऽखिलम्॥ यच्चंद्रमसियच्चाग्नौ तत्तेजोविद्धिमामकम्॥१२॥ गामाविश्य
चभूतानिधारयाम्यहमोजसा॥ पुष्णामिचौषधीः सर्वाः सोमोभूत्वारसात्मकः॥१३॥ अहं
वैश्वानरोभूत्वाप्राणिनांदेहमाश्रितः॥ प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नंचतुर्विधम्॥१४॥
सर्वस्यचाहंहृदिसन्निविष्टोमत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनंच॥ वेदैश्चसर्वैरहमेववेद्योवेदां
तकृद्वेदविदेवचाहम्॥१५॥ द्वाविमौपुरुषौलोके क्षरश्चाक्षरएवच॥ क्षरः सर्वाणिभूता
निकूटस्थोऽक्षरउच्यते॥१६॥ उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः॥ योलोकत्रयमाविश्य
बिभर्त्यव्ययईश्वरः॥१७॥ यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपिचोत्तमः॥ अतोऽस्मिलोकेवेदेच ॥राम:॥ ॥३॥
प्रथितः पुरुषोत्तमः॥१८॥ योमामेवमसंमूढोजानातिपुरुषोत्तमम्॥ ससर्वविद्भजतिमांस

वेभावेनभारत ॥ १९ ॥ इतिगुह्यतमंशास्त्रमिदमुक्तंमयाऽनघ । एतद्बुद्ध्वाबुद्धिमान्स्यात्कृ
तकृत्यश्चभारत ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादेपुरुषोत्तमयोगोनामपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
अभयंसत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः । दानंदमश्चयज्ञश्चस्वाध्यायस्तपआर्जवम्
॥ १ ॥ अहिंसासत्यमक्रोधस्त्यागःशान्तिरपैशुनम् । दयाभूतेष्वलोलुप्त्वंमार्दवंह्रीरचापल
म् ॥ २ ॥ तेजःक्षमाधृतिःशौचमद्रोहोनातिमानिता । भवन्तिसंपदंदैवीमभिजातस्यभारत
॥ ३ ॥ दंभोदर्पोऽभिमानश्चक्रोधःपारुष्यमेवच । अज्ञानंचाभिजातस्यपार्थसंपदमासुरीम्
॥ ४ ॥ दैवीसंपद्विमोक्षायनिबंधायासुरीमता । माशुचःसंपदंदैवीमभिजातोसिपांडव ॥
॥ ५ ॥ द्वौभूतसर्गौलोकेऽस्मिन्दैवआसुरएवच । दैवोविस्तरशःप्रोक्तआसुरंपार्थमेशृणु ॥

॥भ॰गी॰॥
॥३८॥

॥६॥ प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः। न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥ ॥

॥७॥ असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम्। अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥

॥८॥ एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः। प्रभवंत्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः

॥९॥ काममाश्रित्य दुष्पूरं दंभमानमदान्विताः। मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्तंतेऽशुचिव्रताः

॥१०॥ चिंतामपरिमेयां च प्रलयांतामुपाश्रिताः। कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः

॥११॥ आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः। ईहंते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान्

॥१२॥ इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम्। इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥राम॰॥

॥१३॥ असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि। ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥३५॥

॥१४॥ आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया। यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमो

हिताः ॥१५॥ अनेकचित्तविभ्रांता मोहजालसमावृताः ॥ प्रसक्ताः कामभोगेषु पतंति न
रकेऽशुचौ ॥१६॥ आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ॥ यजंते नामयज्ञैस्ते दं
भेनाविधिपूर्वकम् ॥१७॥ अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ॥ मामात्मपरदेहे
षु प्रद्विषंतोऽभ्यसूयकाः ॥१८॥ तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ॥ क्षिपाम्यज
स्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥१९॥ आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ॥ मा
मप्राप्यैव कौंतेय ततो यांत्यधमां गतिम् ॥२०॥ त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः
॥ कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥२१॥ एतैर्विमुक्तः कौंतेय तमोद्वारै
स्त्रिभिर्नरः ॥ आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥२२॥ यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य
वर्तते कामकारतः ॥ न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥२३॥ तस्माच्छास्त्रं प्रमा

॥भ.गी.॥ णंतेकार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥ ज्ञात्वाऽशास्त्रविधानोक्तंकर्तुमिहार्हसि ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्री
॥३९॥ भगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेदैवासुरसंपद्वि
भागयोगोनामषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ येशास्त्रविधिमुत्सृज्ययजंतेश्र
द्धयाऽन्विताः ॥ तेषांनिष्ठातुकाकृष्णसत्वमाहोरजस्तमः ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ त्रिविधा
भवतिश्रद्धादेहिनांसास्वभावजा ॥ सात्विकीराजसीचैवतामसीचेतितांशृणु ॥ २ ॥ सत्वा
नुरूपासर्वस्यश्रद्धाभवतिभारत ॥ श्रद्धामयोऽयंपुरुषोयोयच्छ्रद्धःसएवसः ॥ ३ ॥ यजंते
सात्विकादेवान्यक्षरक्षांसिराजसाः ॥ प्रेतान्भूतगणांश्चान्येयजंतेतामसाजनाः ॥ ४ ॥ अशा
स्त्रविहितंघोरंतप्यंतेयेतपोजनाः ॥ दंभाहंकारसंयुक्ताःकामरागबलान्विताः ॥ ५ ॥ कर्ष ॥रामः॥
यंतःशरीरस्थंभूतग्राममचेतसः ॥ मांचैवांतःशरीरस्थंतान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥ ६ ॥ आहार ॥३९॥

त्वपिसर्वस्यत्रिविधोभवतिप्रियः।यज्ञस्तपस्तथादानंतेषांभेदमिमंशृणु॥७॥आयुः
सत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः।रस्याःस्निग्धाःस्थिराहृद्याआहाराःसात्त्विकप्रिया
॥८॥कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः।आहाराराजसस्येष्टादुःखशोकामय
प्रदाः॥९॥यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितंचयत्।उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंतामस
प्रियम्॥१०॥अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञोविधिदृष्टोयइज्यते।यष्टव्यमेवेतिमनःसमाधाय
ससात्त्विकः॥११॥अभिसंधायतुफलंदम्भार्थमपिचैवयत्।इज्यतेभरतश्रेष्ठतंयज्ञंवि
द्धिराजसम्॥१२॥विधिहीनमसृष्टान्नंमन्त्रहीनमदक्षिणम्।श्रद्धाविरहितंयज्ञंताम
संपरिचक्षते॥१३॥देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनंशौचमार्जवम्।ब्रह्मचर्यमहिंसाचशारीरं
तपउच्यते॥१४॥अनुद्वेगकरंवाक्यंसत्यंप्रियहितंचयत्।स्वाध्यायाभ्यसनंचैववाङ्मयं

तप उच्यते ॥१५॥ मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ॥ भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मा
नसमुच्यते ॥१६॥ श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्रिविधं नरैः ॥ अफलाकांक्षिभिर्युक्तैः सात्वि
कं परिचक्षते ॥१७॥ सत्कारमानपूजार्थं तपो दंभेन चैव यत् ॥ क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं
चलमध्रुवम् ॥१८॥ मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ॥ परस्योत्सादनार्थं वा तत्ता
मसमुदाहृतम् ॥१९॥ दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ॥ देशे काले च पात्रे च तद्
दानं सात्विकं स्मृतम् ॥२०॥ यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ॥ दीयते च परिक्लिष्टं
तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥२१॥ अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ॥ असत्कृतमवज्ञातं
तत्तामसमुदाहृतम् ॥२२॥ ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ॥ ब्राह्मणास्तेन
वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥२३॥ तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ॥ प्रवर्तन्ते वि

धानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥२४॥ तदित्यनभिसंधाय फलं यज्ञतपः क्रियाः ॥ दान
क्रियाश्च विविधाः क्रियंते मोक्षकांक्षिभिः ॥२५॥ सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्य
ते ॥ प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥२६॥ यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति
चोच्यते ॥ कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥२७॥ अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृ
तं च यत् ॥ असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥२८॥ ॥ इति श्रीभगवद्गीतासू
पनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम
सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितु
म् ॥ त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ॥१॥ श्रीभगवानुवाच ॥ काम्यानां कर्मणां
न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ॥ सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥२॥ त्याज्यं दोष

वदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ॥ यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे ॥३॥ निश्चयं शृणु
मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ॥ त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः ॥४॥ यज्ञदानत
पःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ॥ यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥५॥ एतान्य
पि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ॥ कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥६॥ निय
तस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ॥ मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥७॥ दुः
खमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ॥ स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत्
॥८॥ कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ॥ संगं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको
मतः ॥९॥ न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ॥ त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्न
संशयः ॥१०॥ न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ॥ यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्य

भिधीयते ॥११॥ अनिष्टमिष्टंमिश्रंचत्रिविधंकर्मणःफलम् ॥ भवत्यत्यागिनांप्रेत्यनतु
संन्यासिनांक्वचित् ॥१२॥ पंचैतानिमहाबाहोकारणानिनिबोधमे ॥ सांख्येकृतांतेप्रो
क्तानिसिद्धयेसर्वकर्मणाम् ॥१३॥ अधिष्ठानंतथाकर्ताकरणंचपृथग्विधम् ॥ विवि
धाश्चपृथक्चेष्टादैवंचैवात्रपंचमम् ॥१४॥ शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्मप्रारभतेनरः ॥
न्याय्यंवाविपरीतंवापंचैतेतस्यहेतवः ॥१५॥ तत्रैवंसतिकर्तारमात्मानंकेवलंतुयः
पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्नसपश्यतिदुर्मतिः ॥१६॥ यस्यनाहंकृतोभावोबुद्धिर्यस्यनलि
प्यते ॥ हत्वापिसइमांल्लोकान्नहंतिननिबध्यते ॥१७॥ ज्ञानंज्ञेयंपरिज्ञातात्रिविधाकर्म
चोदना ॥ करणंकर्मकर्तेतित्रिविधःकर्मसंग्रहः ॥१८॥ ज्ञानंकर्मचकर्ताचत्रिधैवगुण
भेदतः ॥ प्रोच्यतेगुणसंख्यानेयथावच्छृणुतान्यपि ॥१९॥ सर्वभूतेषुयेनैकंभावमव्य

यमीक्षते । अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्विकम् ॥ २० ॥ पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं ना-
नाभावान्पृथग्विधान् । वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥ २१ ॥ यत्तु कृत्स्नवदेक-
स्मिन् कार्ये सक्तमहैतुकम् । अतत्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ॥ २२ ॥ नियतं सं-
गरहितमरागद्वेषतः कृतम् । अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्विकमुच्यते ॥ २३ ॥ यत्तु कामे-
प्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः । क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ २४ ॥ अनुबं-
धं क्षयं हिंसामनपेक्ष्य च पौरुषम् । मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥ २५ ॥ मुक्तसं-
गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः । सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्विक उच्यते ॥ २६
रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः । हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्ति-
तः ॥ २७ ॥ अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः । विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता ताम

उच्यते ॥२८॥ बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ॥ प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन ध
नंजय ॥२९॥ प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ॥ बंधं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा
पार्थ सात्विकी ॥३०॥ यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ॥ अयथावत्प्रजानाति बु
द्धिः सा पार्थ राजसी ॥३१॥ अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृता ॥ सर्वार्थान्विपरी
तांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥३२॥ धृत्या यया धारयते मनःप्राणेंद्रियक्रियाः ॥ योगेना
व्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्विकी ॥३३॥ यया तु धर्मकामार्थान्धृत्या धारयतेऽर्जु
न प्रसंगेन फलाकांक्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥३४॥ यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मद
मेव च ॥ न विमुंचति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥३५॥ सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भ
रतर्षभ ॥ अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखांतं च निगच्छति ॥३६॥ यत्तदग्रे विषमिव परिणामे

ऽमृतोपमम् ॥ तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ ३७ ॥ विषयेंद्रियसंयोगाद्य
त्तदग्रेऽमृतोपमम् ॥ परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥ ३८ ॥ यदग्रे चानुबंधे च
सुखं मोहनमात्मनः ॥ निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ३९ ॥ न तदस्ति पृथिव्यां
वा दिवि देवेषु वा पुनः ॥ सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥ ४० ॥ ब्राह्मणक्ष
त्रियविशां शूद्राणां च परंतप ॥ कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ ४१ ॥ शमो
दमस्तपः शौचं क्षांतिरार्जवमेव च ॥ ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ ४२
शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ॥ दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम्
॥ ४३ ॥ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ॥ परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्व
भावजम् ॥ ४४ ॥ स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ॥ स्वकर्मनिरतः सिद्धिं य

थाविंदतितच्छृणु ॥४५॥ यतःप्रवृत्तिर्भूतानांयेनसर्वमिदंततम् । स्वकर्मणातमभ्यर्च्य
सिद्धिंविंदतिमानवः ॥४६॥ श्रेयान्स्वधर्मोविगुणःपरधर्मात्स्वनुष्ठितात् । स्वभावनिय
तंकर्मकुर्वन्नाप्नोतिकिल्बिषम् ॥४७॥ सहजंकर्मकौंतेयसदोषमपिनत्यजेत् । सर्वारंभा
हिदोषेणधूमेनाग्निरिवावृताः ॥४८॥ असक्तबुद्धिःसर्वत्रजितात्माविगतस्पृहः । नैष्क
र्म्यसिद्धिंपरमांसंन्यासेनाधिगच्छति ॥४९॥ सिद्धिंप्राप्तोयथाब्रह्मतथाप्नोतिनिबोध
मे । समासेनैवकौंतेयनिष्ठाज्ञानस्ययापरा ॥५०॥ बुद्ध्याविशुद्धयायुक्तोधृत्यात्मानं
नियम्यच । शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वारागद्वेषौव्युदस्यच ॥५१॥ विविक्तसेवीलघ्वा
शीयतवाक्कायमानसः । ध्यानयोगपरोनित्यंवैराग्यंसमुपाश्रितः ॥५२॥ अहंकारंबलं
दर्पंकामंक्रोधंपरिग्रहम् । विमुच्यनिर्ममःशांतोब्रह्मभूयायकल्पते ॥५३॥ ब्रह्मभूतःप्र

॥भ.गी.॥ सन्नात्मा न शोचति न कांक्षति। समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम्॥५४॥ भक्त्या माम
॥८५॥ भिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः। ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनंतरम्॥५५॥ सर्व
कर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः। मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम्॥५६
चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः। बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव॥५७
मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि। अथ चेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्यसि विनंक्ष्यसि
॥५८॥ यदहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे। मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियो
क्ष्यति॥५९॥ स्वभावजेन कौंतेय निबद्धः स्वेन कर्मणा। कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्य
स्यवशोपि तत्॥६०॥ ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेर्जुन तिष्ठति। भ्रामयन्सर्वभूतानि यंत्रा ॥रामः॥
रूढानि मायया॥६१॥ तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत। तत्प्रसादात्परां शांतिं स्थानं ॥८८॥

प्राप्स्यसिशाश्वतम्॥६२॥इतितेज्ञानमाख्यातंगुह्याद्गुह्यतरंमया।विमृश्यैतदशेषेण
यथेच्छसितथाकुरु॥६३॥सर्वगुह्यतमंभूयःशृणुमेपरमंवचः।इष्टोऽसिमेदृढमिति
ततोवक्ष्यामितेहितम्॥६४॥मन्मनाभवमद्भक्तोमद्याजीमांनमस्कुरु।मामेवैष्यसि
सत्यंतेप्रतिजानेप्रियोऽसिमे॥६५॥सर्वधर्मान्परित्यज्यमामेकंशरणंव्रज।अहंत्वास
र्वपापेभ्योमोक्षयिष्यामिमाशुचः॥६६॥इदंतेनातपस्कायनाभक्तायकदाचन।नचा
शुश्रूषवेवाच्यंनचमांयोऽभ्यसूयति॥६७॥यइदंपरमंगुह्यंमद्भक्तेष्वभिधास्यति।भ
क्तिंमयिपरांकृत्वामामेवैष्यत्यसंशयः॥६८॥नचतस्मान्मनुष्येषुकश्चिन्मेप्रियकृत्त
मः।भवितानचमेतस्मादन्यःप्रियतरोभुवि॥६९॥अध्येष्यतेचयइमंधर्म्यंसंवादमा
वयोः।ज्ञानयज्ञेनतेनाहमिष्टःस्यामितिमेमतिः॥७०॥श्रद्धावाननसूयश्चशृणुयाद

दपियोनरः। सोऽपिमुक्तःशुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम्॥७१॥ कच्चिदेतच्छ्रुतं
पार्थत्वयैकाग्रेणचेतसा। कच्चिदज्ञानसंमोहःप्रनष्टस्तेधनंजय॥७२॥ अर्जुनउवाच
॥नष्टोमोहःस्मृतिर्लब्धात्वत्प्रसादान्मयाऽच्युत। स्थितोऽस्मिगतसंदेहःकरिष्येव
चनंतव॥७३॥ संजयउवाच॥ इत्यहंवासुदेवस्यपार्थस्यचमहात्मनः। संवादमिमम
श्रौषमद्भुतंरोमहर्षणम्॥७४॥ व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहंपरम्। योगंयोगे
श्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतःस्वयम्॥७५॥ राजन्संस्मृत्यसंस्मृत्यसंवादमिममद्भुत
म्। केशवार्जुनयोःपुण्यंहृष्यामिचमुहुर्मुहुः॥७६॥ तच्चसंस्मृत्यसंस्मृत्यरूपमत्यद्भु
तंहरेः। विस्मयोमेमहान्राजन्हृष्यामिचपुनःपुनः॥७७॥ यत्रयोगेश्वरःकृष्णोय
त्रपार्थोधनुर्धरः। तत्रश्रीर्विजयोभूतिर्ध्रुवानीतिर्मतिर्मम॥७८॥ इतिभगवद्गी